

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Silvia Duchková,
Adriana Ferencíková, Ján Findra,
Gejza Horák, Ján Horecký, Ján
Kačala, Ivan Masár, Mira Náběl-
ková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárči-
ková, Matej Považaj, Anna Rýzko-
vá, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

POVAŽAJ, M.: 11. medzinárodný zjazd slavistov	193
PISÁRČIKOVÁ, M.: Expresívne vyjadrovanie v súčasnej hovorovej slovenčine	195
BUZÁSSYOVÁ, K.: Pamäť v pamäti	201
HORECKÝ, J.: Výpovedná sila inzerátu v novinách	209
MASÁR, I.: Problémy Jazykovej poradne v Slovenskom rozhlase	214

DISKUSIE

KAČALA, J.: Kvantita v tvaroch typu <i>skúmava</i>	219
HORECKÝ, J.: Pravidlá pravopisu v kartografickej praxi	227
DVONČ, L.: Deriváty názvov obcí a miest na -ec a -ce	230

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Z pltnickej lexiky. I. Felixová ...	238
-------------------------------------	-----

ROZLIČNOSTI

Podstatné meno <i>slávnosti</i> . J. Kačala	241
<i>Odstavec - odsek</i> . J. Horecký ...	244
<i>Zuluovia</i> či <i>Zulovia</i> ? M. Považaj ..	245

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jána Doruľa. G. Horák	247
Život slov v troch kapitolách. R. Kuchár	249

SPYTOVALI STE SA

Pravopis a skloňovanie slova <i>agrément</i> . M. Považaj	252
Výslovnosť skratky <i>t. j.</i> M. Pisárčiková	253
<i>Odhrčkovač</i> . K. Heegerová	254

NAPÍSA LI STE NÁM

Výslovnosť slova <i>mítvy</i> a slov so spoločnou hláskou <i>ř</i> . V. Uhlár	255
---	-----

11. medzinárodný zjazd slavistov

V dňoch 30. augusta až 8. septembra 1993 sa uskutoční v poradí už 11. medzinárodný zjazd slavistov. Na tomto vrcholnom stretnutí slavistov sa zúčastnia jazykovedci, literárni vedci, historici, archeológovia a národopisci z celého sveta, zaoberajúci sa výskumom jazyka, literatúry, histórie a kultúry slovanských národov, aby prezentovali výsledky svojich výskumov v spomínaných oblastiach, aby diskutovali medzi sebou o dosiahnutých výsledkoch a aby objasnili svoje názory na skúmanú problematiku. Po prvý raz v histórii sa slavistickí odborníci z celého sveta schádzajú na Slovensku. História slavistických zjazdov sa začala písať v roku 1929 v Prahe, keď sa zišli slovanskí filológovia, aby prerokovali vedecké a organizačné otázky slovanskej jazykovedy a literárnej vedy. Odvtedy sa slavisti schádzali každých päť rokov v niektorom z hlavných miest slovanských krajín, pravda, s prerušením v období vojnových rokov a rokov nasledujúcich bezprostredne po vojne. O konaní 11. medzinárodného zjazdu slavistov v tomto roku v Bratislave sa rozhodlo pred piatimi rokmi, t. j. v roku 1988, na rokovaní predchádzajúceho zjazdu v Sofii. Vtedy ešte nik netušil, že slavistický zjazd v Bratislave v roku 1993 bude už v samostatnej Slovenskej republike.

Konanie zjazdu u nás je na jednej strane veľká česť pre Slovensko, slovenskú vedu a osobitne pre jazykovedcov, literárnych vedcov, historikov, archeológov a národopiscov a ocenenie ich doterajších výskumných výsledkov, ale na druhej strane aj veľký záväzok a zodpovednosť. Samostatná Slovenská republika má pred odborníkmi z celého sveta, ktorých sa zide vyše tisíc, príležitosť ukázať, že je schopná na samostatný život, že je v nej dostatok schopných a pracovitých ľudí. Zorganizovať takéto významné vedecké podujatie vyžaduje od jeho organizátorov nemálo úsilia a mravčej práce.

Organizačným zabezpečením zjazdu bol poverený Slovenský komitét slavistov na čele s jeho predsedom doc. PhDr. Jánom Doruľom, CSc., riaditeľom Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, a garantom zjazdu je Jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Tematika zjazdových rokovaní, ktorú schválilo Prezídium Medzinárodného komitétu slavistov, je naozaj pestrá a je rozdelená do piatich okruhov: 1. Veľká Morava a Slovania v kontexte európskych dejín a kultúry, 2. Humanizmus, renesancia a barok u Slovanov, 3. Slovanské národné obrodenie v 18. – 19. storočí a jeho medzinárodný kontext, 4. Slovanské národy, ich jazyky, literatúra, ústna slovesnosť, kultúra a humanitné vedy v 20. storočí, 5. Slavistika v systéme humanitných vied, jej predmet, dejiny a výsledky. Z hľadiska našej odbornej orientácie budú v prvom tematickom okruhu isto zaujímavé témy referátov dotýkajúcich sa etnogenézy a najstarších dejín Slovanov z toponymického a etnolingvistického hľadiska, metód rekonštrukcie praslovanského jazyka, vzniku spisovného jazyka a začiatkov písomníctva, v druhom okruhu to bude vzťah spisovného jazyka, náboženstva, kultúry a literatúry, v treťom okruhu tradície a nové tendencie vývinu jazyka, vo štvrtom okruhu semiotika a slovanská filológia z jazykovedného hľadiska, princípy komparatívnej (historicko-porovnávacej) a typologickej jazykovedy, problémy periodizácie a historického vývinu slovanských jazykov, metódy a rozvoj funkcionálnej a kvantitatívnej lingvistiky, slovanský nárečový svet, súčasný stav a perspektívy jednotlivých slovanských jazykovedných disciplín, v piatom okruhu vývin vedeckých koncepcií a perspektívy rozvoja slavistiky.

Rokovanie na 11. medzinárodnom zjazde slavistov bude prebiehať v rámci plenárneho zasadnutia i v jednotlivých sekciách. Keďže na tento rok pripadá niekoľko významných výročí súvisiacich s vývinom spisovnej slovenčiny, ako je aj stopäťdesiate výročie uzákonenia štúrovskej spisovnej slovenčiny, je prirodzené, že sa to odrazí aj v prednesených referátoch. K tomuto výročiu sa istým spôsobom viaže aj referát V. Blanára Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovanskom kontexte, ktorý odznie na plenárnom zasadnutí v prvý deň rokovania, i ďalšie referáty, ktoré odznejú v sekciách. Zo všetkých referátov pripravených na slavistický zjazd sa vyhotovili resumé, ktoré vyjdú v zborníku materiálov, a rovnako sa ráta aj s vydaním materiálov z priebehu diskusií. Veríme, že rokovanie 11. medzinárodného zjazdu slavistov prinesie veľa nových poznatkov o slovanských jazykoch a literatúrach, o slovanskej histórii a kultúre a že sa tým posunie o krok dopredu všeobecné poznanie jazykov, literatúr, histórie a kultúry slovanských národov a osobitne slovenského národa.

Matej Považaj

Expresívne vyjadrovanie v súčasnej hovorovej slovenčine

(O jazyku Puškášovho románu *Smrt' v jeseni*)

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Jozef Puškáš si vo svojom románe *Smrt' v jeseni* (Slovenský spisovateľ, Bratislava 1992, 251 s.) zvolil kompozíciu, kde sa text skladá z jednotlivých sekvencií, z ktorých každú rozpráva istá postava. Z takéhoto postupu vyplýva, že udalosti sa podávajú zakaždým z iného zorného uhla, a to podľa toho, či pohľad na ne sa uplatňuje. Toto kompozičné východisko dáva autorovi do rúk príležitosť uplatniť v románe viaceré spôsoby rečových prejavov, odlišujúcich sa generačne, vzdelanostne, sociálnym zaradením atď. Z hľadiska použitých jazykových prostriedkov Puškášova knižka predstavuje zaujímavú mozaiku, z ktorej sa skladá obraz súčasného jazyka. A hoci kritika prijala román s výhradami proti jeho filozofickému a etickému vyzneniu, ako aj proti istej estetickej bezradnosti (Čúzy, 1992), predsa je zaujímavým dokumentom o stave spoločnosti na rozhraní osemdesiatych a deväťdesiatych rokov, ale najmä zrkadlom jazykového úzu istých spoločenských a sociálnych skupín najsúčasnějšíeho obdobia. Nazrieme práve do tohto zrkadla a všimneme si tie výrazné prvky, ktoré charakterizujú náš súčasný hovorový jazyk. Najnápadnejšími sú, pochopiteľne, tie javy, ktoré sú nositeľmi výraznej expresivity.

Protagonistami deja a jazykovo najviac individualizovanými sú dospievajúca súrodenecká dvojica (chlapec, dievča), rodičia (žena, muž) – asi štyridsiatnici, obeť (stredný vek okolo štyridsiatky). Ostatné postavy menej zasahujú do deja a jazykovo sa priradujú alebo k jednej, alebo k druhej vekovej skupine. Kontrapunkticky vyznieva jazyk postavy spisovateľa, ktorý je presýtený intelektualizmami, knižnými výrazmi, zložitou vetnou stavbou a ďalšími prostriedkami podčiarkujúcimi odlišnosť od hovorovej a emocionálnej reči hrdinov. Pre úplnosť možno spomenúť okrajovo zachytený jazyk najstaršej generácie (nezvestný, t. j. stratený starý otec) a jazyk úradníckeho aparátu minulého režimu (vyšetrovateľ, stranicky funkcionár). V súčasnom hovorovom štýle, tak ako sa manifestuje v reči hrdinov Puškášovho románu, sa bohato využívajú expresívne prostriedky. Namiesto neutrálnych výrazov sa uplatňujú silno príznakové synonymá, používa sa novšia frazeológia, ktorá sa často aktualizuje a varíruje, siahajú sa za slangovými a substandardnými výrazmi a nevyhýba sa ani nespisovným prostriedkom; prirodzene, že sa uprednostňujú hovorové výrazy (typické najmä svojou slootovornou po-

dobou), tvoria sa neologizmy (obyčajne prenášaním významu pomocou metafory a metonymie), knižné slová sa využívajú v hovorovom kontexte na dosiahnutie osobitej expresivity atď.

Dominantnú úlohu pri vyjadrovaní hovorovosti hrá lexikálno-sémantická rovina. V nej sa najviac premieta široká škála postojov hovoriaceho k obsahu komunikácie. Slovná zásoba sa preto celkom zákonite stala aj objektom nášho pozorovania.

Najskôr predstavíme vrstvu expresívnych synonym, ktoré sú spravidla novšieho dáta a ktoré sa zväčša ešte nedostali do slovníkov. Vybraté sú najmä zo slovníka najmladšej generácie (chlapec, dievča): *Ten guľatý chrbát, ten zátylok s plešinkou ... bolo mi to viac než povedomé. Spisovateľ?! Rehotné.* (Pridavné meno *rehotný* je významovo veľmi priesačným neologizmus a jeho expresivita je znásobená popri novosti ešte takým dielom, akým je sloveso *rehotat' sa* expresívnejšie od slovesa *smiat' sa*.) – ...z bieleho baliaceho papiera vytŕčali kopijovité listy nejakej exotickej byliny. (Neutrálnym výrazom v danej situácii je synonymum *rastlina*.) – *Videl som ten trufľkóvsky ksicht a nechúpал som, o čo mohol svet prísť. Hoci na druhej strane ... hýbal sa svetovo.* (Neutrálne náprotivky: *hlúpa tvár, pohyboval sa veľmi dobre*.) – ...*tá pesnička sa volala Blues o samote, bola to taká čudná, rozfrckaná melódia* (= rozľahaná). – *Veru tak: o oficiálovi zo šesťstotrinástky som nepovedal ani slovo ...* (= o oficiálnom, významnom politikovi). – *Ešte v ten večer zúri vo zvonil telefón, nikto nedvíhal, tak som vypochoďoval do predsedne, ale mama, ktorá práve nadžgávala práčku šatstvom, ma v poslednej chvíli predbehla.* (Bežné hovorové expresíva: *zúri vo* = veľmi; *vypochoďovať* = vyjsť; *nadžgávať* = plniť.) – *V tej chvíli mi je dnu švihla. Prvý raz v živote. Lutoval som ju, keby chcela, tak by som si je dnu ubalil aj sám (jednu švihnúť, ubaliť = jednu dať, udrieť).* – *To všetko je vážne, ale aj tak gombička oproti tomu, že predčekom zomrel Arči a včera Rišo (gombička = nič; význam tohto expresíva vychádza z frazémy svet je mu gombička).* – *Mama zhodnotila situáciu jediným pohľadom, nepohla sa z miesta, kým som nezapaďol k sebe (zapadnúť k sebe = odísť do svojej izby).* – *Aj keď som nerozumel všetkému, o čo tam išlo, bolo jasné, že sa zvlíja ako húsenica v tranze a že to schytal (schytať = byť postihnutý niečím nepríjemným).* – *Padaď.* *Vypadaď, okamžite zmiďni! piš'al som v duchu ...* (rozkazovacie tvary uvedených sloviessú silno expresívnymi synonymami slovesa *odíť*!). – *Komu by nezapaľo, že na miesto činu sa neslobodno vracat', no komu? (= kto by nevedel) – Ale asi som to práve tou lodičkou po-*

hnožil, pretože dračica sa vrhla ku mne... (pohnožiť = pokaziť, zhoršiť; dračica = prísna žena). – No prosím, aké jednoduché je z dúc hnuť. Vyparil sa (= ujsť, odísť). – Od zdvorilosti sa pred pelerínou div nešvacol o zem (= nehodil). – Neveril som, že sa odtiaľto skoro dostanem, keď sa mi venuje taká masová pozornosť (= veľká). – ...tie optylky museli byť novučičké, pretože tie predchádzajúce som z toho nosa čmajzol... (optylky = okuliare; čmajnúť = ukradnúť; ide o spleteninu slovenského expresíva čajnúť s českým šmajnúť). – Vari to nie je dosť trafené? (= nenormálne, čudné) – Skôr by som mal uvážiť, čím môžem byť pre Stašu zaujímavý a ako si babu s takou vrtulou získať (= dievča s takým temperamentom). – Chodíť s Jakubom von je vcelku psina. Hoci nie až taká, ako bola predtým, než ho zbalili do cvokárne. Poriadne ho tam ugrilovali, niekedy sa nezaujímam o nič (zbaliť do cvokárne = vziať na psychiatriu; ugrilovať = spracovať). – Bol som z toho všetkého taký paf, že som si musel sadnúť na lavičku (paf = hotový, prekvapený, zarazený). – Čo tí chalani popíšu, humus... (humus = niečo zlé, nekvalitné). – Z dúc hol som, ale zasa prídem (= ušiel som, odišiel som). – Vždy som Jakubovi veril, hoci neskôr, keď už drístať dve na tri a aj slepý musel vidieť, že mu švitorí, mohol som si povedať, že všetko pochádzalo len z chorej hlavy (drístať = hovoriť nezmysly; švitorí mu = stráca rozum; tu je pozoruhodný posun od hovorového expresíva šibe mu k novšiemu, emocionálne pôsobivejšiemu výrazu švitorí mu). Podal som mu výstrižok, zbežne si ho prečítal a znárodnil mi ho (znárodniť = vziať si; vznik expresíva je viazaný na obdobie socializmu). – Myslela som si, že som ho už upiekla, tak som sa ho opýtala, či by so mnou nešiel hore (upieť = presvedčiť; ide tu o zjavnú variáciu korelatívneho výrazu uvariť). – Aj tak bolo vidieť, že je vygúlený (= prekvapený). – Videl som, ako ju zamrzelo, že tam oxiďujem (= postávam, trčím a počúvam). – Nuž myslím si, že nosiť Stašu na rukách či pod pazuchou možno v pohode. Chcel som jej písať, ale súčasne som nechcel, aby napísané mohla len tak v pohode zneužiť (v pohode = ľahko, jednoducho; v súčasnosti medzi mládežou frekventovaný výraz v pohode značí „dobre, výborne“, ba má aj ďalšie významy). – Zbehol som do „mužov“, čúral som, hoci sa mi nechcelo (pozoruhodná je dnes všeobecná frekvencia nárečového slovesa čúrať oproti zjemnenejším synonymám cikať, pišať; o tom, že však ide skôr o vplyv češtiny ako o vplyv nárečia, svedčí dnes často používaná forma s krátkym u: čurať). – Dve uniformy a jedno civilné sako okolo tej peleríny len tak krúžili... (= príklad na využitie metonymie ako silného expresívneho prostriedku: dvaja uniformovaní muži, jeden civil, žena s pelerínou).

Zaujímavým prvkom v reči mládeže je používanie nociónálnych alebo knižných výrazov s cieľom dosiahnuť opačný efekt, totiž zvýšenú expresivitu: *Bez fotra je doma všetko jednoduchšie. Keby sa v y s k y t o v a l, iste by ma zmlátil ako žito* (sloveso *vyskytovať sa* je štylisticky neutrálne, má význam „byť“, ale spája sa s prírodnými javmi a úkazmi, preto v danom kontexte sa s ním dosahuje nečakaný štylistický efekt). – *Tak si dovoľujem pripomenúť, c t e n á m a t k a, že náš pradedo pašoval z Poľska kone.* – *Jašné, m a t k a prestala štrkotať v kuchyni* (slovo *matka* je síce základným pomenovaním ženy vo vzťahu k dieťaťu, ale dieťa matku týmto pomenovaním neoslovuje; jeho využívanie v reči súčasnej mládeže je silno príznakové: naznačuje istý deklarovaný odstup od rodiča a má preto silný expresívny náboj).

Reč Puškášových hrdinov je popretkávaná i bežnými hovorovými výrazmi s nápadnou expresivitou, ako *príma* (= dobre, dobrý), *paráda* (= skvelé, výborné), *oukej* (= dobre), *bohovsky* (= výborne), *betón* (= isto), *opinkať* (= oklamať), *vytresnúť* (= nerozmyslene povedať), *zašít sa* (= schovať sa), *machrovať* (= predvádzať sa), *pokafrat'* (= pokaziť), *klasa*, *extraliga* (= niečo prvotriedne), *zazobaný* (= zámožný), *šlohnúť* (= ukradnúť), *exnúť* (= zomrieť), *chápať na prvú šupu* (= na prvý raz), *macher* (= odborník) atď.

Príznakové lexikálne prostriedky, na ktoré sme doteraz upozornili, majú povahu hovorových expresív a z veľkej časti vznikajú posúvaním významov slov bežnej lexiky. Na nižšej priečke – ak hodnotíme použité výrazové prostriedky z hľadiska spisovného jazyka – stoja subštandardné a slangové slová. J. Puškáš ich bohato funkčne využíva a podáva tak obraz o tejto stránke súčasného hovorového jazyka. Najnápadnejšími sú tie jazykové prostriedky, ktorých štruktúrne znaky posúvajú dané slová do oblasti nespisovnej lexiky: *O Jakubovi som mal od prvej chvíle t u š á k a* (= tušenie). – *Boľavá hlava. Tlak. Príšerný s u š á k, budem musieť do kuchyne, riadne sa nalogať vody (sušák = pocit sucha).* – *Vynorila sa banda, akú s l u š ň á k nestretáva rád (slušňák = slušný človek).* – *Bože, sestra, zomieram za jedným s m r ť á k o m (smrťák = silná káva).* – ... *nadaval všetkým, čo tu-pili n a s t o j á k a* (= postojačky).

O tom, že prípona *-ák* je najproduktívnejším slovotvorným prostriedkom slangových, príp. subštandardných výrazov (porov. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, 1989), svedčia aj slová ako *úchylák*, *dospelák*, *bigbiťák*, *kazeľák*, *podrazák*, *čundrák*, *bonzák*, *vebečák* (= policajt za socializmu), *žigulák*, *diák* (= diapozitív) atď. Na základe iných slovotvorných postupov sú utvorené slangové výrazy *výška* (= vysoká škola), *okulky*

(= okuliare), *cukroška* (= cukráreň), *véco* (= záchod, WC), *debilina* (= sprostosť). V syntaktickej rovine má pôvod slangové spojenie *skákat' gumu*: *Z číreho zúfalstva som sa opýtal malej kočky, ktorá tam blízko s k á k a l a g u m u ...* (sloveso *skákat'* nemá väzbu s akuzatívom; tu si ju „vypožičiava“ od slovesa *preskakovať*).

Je všeobecne známe, že slovenský slang sa výdatne obohacoval z češtiny, kde je táto vrstva lexiky mimoriadne rozvinutá. Podobný vplyv na slovenčinu majú výrazy z tzv. obecnej češtiny, ktoré sa po istom zdomácnení stávajú súčasťou subštandardnej vrstvy slovnej zásoby. Z obidvoch prameňov čerpá Puškáš pri charakterizácii postáv najmladšej a strednej generácie. Treba však povedať, že sa usiluje začierať aj do domácich zdrojov, ako sme už uviedli. K spomínaným požíčaným výrazom možno zaradiť takéto: *mat'* *obstojný flek*, *segra*, *bráško*, *foter*, *matinka*, *dmda*, *kočka*, *prúser*, *byť švorc*, *prachatý*, *prachy*, *kecy*, *žúžo* (= lahoda, polahoda), *réžo* (= režisér), *hodit' si šlofika*, *môže mi byť ukradnutý*, *šaškáreň*, *odrovnať* (= zničiť, pochovať), *bodlo mi to*.

Osobitne účinný prostriedok na vyjadrenie expresivity poskytuje v jazyku frazeológia. Načiera do nej i J. Puškáš, pričom pozornosť sústreďuje najmä na novšie, v súčasnej reči živé obrazy. Autorsky sa uplatňuje v porovnaníach, ktoré sa zakladajú na reáliách blízkyh dnešnému človeku a zároveň vyvolávajúcich expresívno-komický účinok: *buchnutá jak skoba* (= zamilovaná); *nezmysel ako pečený ľad*; *nenechá sa oberať ako jabloň* (= okrádať); *krik ako na stanici*; *chyba ako svet*; *postávala som pri ňom ako trpaslík záhradný*; *rúti sa ako guľový blesk*.

Pevné miesto v slovenskej slovnej zásobe majú už také frazémy ako *poslať* (bežne: *hnať*) *niekoho svinským krokom*, *skoro som z toho dostala mladé*, *pomastiť niekomu brucho*, *mrle ho žrali od nudy*, *byť do niečoho hľ*, *skákat' z kože* (bežnejšie: *vyskakovať*, *vyskočiť' z kože*) atď. V knižke sa zachytáva nový prvok s citoslovcovou platnosťou používaný ako výraz strachu, rezignácie, odporu, nevôle a pod. – *moje nervy*: *Také miesto, dobré akurát pre úchylákov*, *m o j e n e r v y*. Punc súčasnosti majú aj také frazémy ako *zjem kefu*, *ak ...* (vyjadrenie silného presvedčenia), *byť v kýbli*, *viezť sa v niečom spolu* (byť rovnako vinný), *nepovedať ani ň* (mlčať), *ani ma nehne* (odmietanie). Za novší frazeologický zvrät pokladáme aj výraz *zbytočné/nijaké strachy* (= neboj sa, nebojte sa). Príznakové je tu využitie plurálu abstraktného podstatného mena *strach*.

Zreteľne českú provenienciu má frazéma typu *mat' niekoho pod palcom*: *Ođteraz ma majú p o d p a l c o m*, *pretože som raz a navždy v ich kartotéke*. Podľa Česko-slovenského slovníka (1979, s. 327) slovenským

ekvivalentom je *mať niekoho v rukách, v hrsti*. Podobný ráz má zvrät *byť do niečoho celý žeravý*, ktorý je doslovným prekladom expresívneho spojenia *být žhavý*. Uvedený slovník uvádza ekvivalent *byť celý pobláznený* (s. 762). Vo frazéme *urobiť niečo ľavou zadnou* (ľahko, hravo) citiť českú predlohu „*levou zadní*“. Za subštandardné možno pokladať frazémy: *môže mi byť ukradnutý* (uvádza ju už aj Česko-slovenský slovník, s. 595), *zamávalo to s ním* (= vykývalo).

Na vyjadrenie nekultivovanosti autor funkčne využíva aj jazykové chyby: *dopis, nakoľko* (vo význame „keďže“), *či by ste mohla, jak je príjem batožín* atď. Nefunkčne sa však v celom diele používa chybný tvar podmieňovacieho spôsobu minulého času, napr. *Mali sme sedemnást' rokov, hlúpi junci, zverbovali by nás na čokol'vek*. – *Riaditeľ bol práve v kúpeľoch, inak by som nešiel*. V týchto i mnohých ďalších prípadoch chýba osobná morféma *bol-*, ktorá je súčasťou podmieňovacieho spôsobu minulého času (*boli by nás zverbovali...*, *inak by som nebol išiel*). Je pravda, že generačne mladšia populácia prestáva rozlišovať tvar prítomného a minulého podmieňovacieho spôsobu, no v diele očividne nejde o charakterizačný prostriedok.

Pri sledovaní expresívnych prostriedkov v Puškášovom románe *Smrť v jeseni* sme expresivitu chápali v širokom zmysle – ako príznakovosť na pozadí citovo neutrálneho výraziva. Ukazuje sa, že súčasný hovorový štýl charakterizujú v lexike vrstvy citovo príznakových, hovorových, subštandardných, slangových i nespisovných výrazov, ktoré tomuto štýlu dodávajú výrazne expresívny ráz a spoluutvárajú jeho podobu.

LITERATÚRA

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava, Veda 1979. 792 s.

ČÚZY, L.: Hľadanie v druhom polčase. Romboid, 8, 1992, s. 59-60.

HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 435 s.

Ks

Pamät' v pamäti

(Jazyk a postoje k jazyku v memoárovej próze Mila Urbana)

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Motto:

Náš ľudský rozmer je určený dvoma súradnicami: horizontálne vzťahom k ľuďom existujúcim súčasne s nami, vedľa nás; a vertikálne – k tým, ktorí boli pred nami, stojíme na ich pleciach... Späť nevidíme. Avšak to, čo sa z histórie najviac stráca, totiž ľudský rozmer faktov, zachytávajú i pamäti, literatúra memoárová alebo rozpomienková. Dejinné skutky, udalosti, diela máme fixované a poznáme ich odinakiaľ, ale ich vnútorné stimuly, korene, pramene, ľudské slabosti, city, vášne, priateľstvá i klebety, tzv. veci vedľajšie, ktoré stoja za, no často rozhodujúcou mierou a predestinačne pôsobia, tie odchádzajú. Pamäti okrem svojho významu literárnohistorického – poľudšťujú dejiny.

(Ivan Kadlečík: *Dobré slovo ešte žije. Mladá tvorba 1967, č. 7*)

Citované slová o význame memoárovej literatúry pre súčasníkov vyslovil Ivan Kadlečík v úvahe napísanej pri príležitosti vyjdenia pamäti Andreja Mráza *Čím žilo slovo* (1967), no udržiavajú si svoju pravdivosť a trvalú platnosť najmä dnes, keď aktuálnosť autorových slov môžeme vzťahovať aj na celý rad pamätí významných osobností slovenskej literatúry, výtvarného umenia, herectva, vedy, ktoré vychádzali v priebehu posledného dvadsaťročia. Pôsobivosť Kadlečíkových slov a význam memoárovej literatúry pre pestovanie aktívneho vzťahu k našej národnej minulosti a pre posilňovanie historického vedomia si naliehavo uvedomujeme práve dnes, keď viaceré generácie vôbec nemôžu o sebe povedať, že „dejinné skutky a udalosti poznajú odinakiaľ“, lebo v škole sa učili dejiny diskontinuitným spôsobom, vyprázdnené nielen od osobností, ale zbavené aj mnohých dejinných faktov. Zrejme aj preto mnohí z nás radi siahajú po spomienkových knihách našich významných osobností ako k jednému z prameňov poznania istých úsekov života našej spoločnosti, ktorý umožňuje vidieť dejinné fakty, udalosti aj ich aktérov prizmou subjektívneho pohľadu autora a cez jeho zážitky, vzťahy k mnohým iným osobám i osobnostiam, teda v dostatočne „zaľudnenom“ obraze.

Viaceré memoáre, osobitne spomienkové knihy vynikajúcich slovesných umelcov, sú však zároveň aj istým jazykovým svedectvom a posolstvom. Vnímavý čitateľ v nich môže nájsť nejednu informáciu aj o postupnom, niekedy nebadanom, niekedy badateľnejšom pohybe v národnom, resp.

spisovnom jazyku, najmä v slovnej zásobe, ktorej jednotky, ako je všeobecne známe, podliehajú výraznejším zmenám ako iné zložky jazykového systému. Ak pamäti osobností prispievajú k tomu, čo dnes priliehavo nazývame „pamäť národa“, údaje, ktoré sa vďaka autorom memoárov dozvedáme o živote slov, o ich fungovaní v čase, môžeme s istou dávkou metaforickosti nazvať podľa počítačovej terminológie aj pamäťou v tejto druhej, obsiahlejšej pamäti. Cieľom nášho príspevku je všimnúť si bližšie, popri iných jazykových zaujímavostiach túto stránku spomienkovej knihy Mila Urbana *Kade-tade po Halinde* (Slovenský spisovateľ, 1993), ktorá je podľa nášho názoru na to, čo sme spomenuli, veľmi vhodným ilustratívnym príkladom.

Mnohí z nás majú isto ešte v živej pamäti priaznivý čitateľský ohlas prvej spomienkovej knihy Mila Urbana *Zelená krv* (o detstve spisovateľa), ktorú vydalo vydavateľstvo Tatran v roku 1970. Na toto dielo nadväzuje druhá kniha memoárov *Kade-tade po Halinde*, prinášajúca spomienky na približne pätnásťročné obdobie života spisovateľa (roky 1921–1935). Ako uvádza v edičnej poznámke Ján Medveď, táto kniha mala pohnutý osud. Napísaná bola v čase politického „odmäku“ či jeho doznievania koncom šesťdesiatych rokov, mala vyjsť v roku 1971, ale edičnú realizáciu prekazila nastúpená „konsolidačná“ kultúrna politika vtedajšieho režimu. Milo Urban v spomienkach nemohol obísť svoje vzťahy k priateľom z mladosti, profesorom, redaktorom, politikom, umelcom, medzi ktorými bolo mnoho pre politický režim nevyhovujúcich osobností. A tak sa s druhou knihou Urbanových memoárov môže slovenský čitateľ oboznámiť až dnes, po takmer dvadsiatich rokoch. Do tlače sú pripravené ešte dva zväzky pamätí – *Na brehu krvavej rieky*, *Sloboda nie je špás*.

Na dvadsať rokov, o ktoré sa vydanie Halindy oneskorilo, možno sa dívať ako na dôsledok zla predchádzajúceho nedemokratickeho režimu. Bádateľ však môže vnímať aj lepšiu stránku tohto oneskorenia: časový odstup umožňuje plastickejšie vidieť pohyb v slovnej zásobe, zastarávanie niektorých lexikálnych jednotiek, ďalej krásu a priliehavosť mnohými používatelmi slovenčiny už zabúdaných alebo možno nikdy nepoznaných výrazov, slovných spojení, frazeologizmov, ktoré sa nám Urbanovým autorským jazykom pripomínajú. A napokon: – spomienková kniha Mila Urbana je cenná aj zo sociolingvistického hľadiska tým, že Milo Urban metakomunikačnými poznámkami typu „takto sme to vtedy nazývali“ vedome upozorňuje na staršie dobové pomenovania niektorých javov, cielene ich pripomína čitateľom a tým aktivizuje jazykové vedomie (aj jazykovú kompetenciu) čitateľov, fixuje ich do pamäti národa. Prináša podnety aj na hodnotenie slov z časového hľadiska, napríklad pri lexikografickom spracovaní zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny.

V spomienkovej knihe *Kade-tade po Halinde* s podtitulom *Neveselé spomienky na veselé roky* Milo Urban, jeden z najvýznamnejších prozaikov slovenskej literatúry 20. storočia, spomína na svoje prvé kroky na vlastných nohách (ako polosirota musel sa na ne postaviť už ako šestnásťročný) – na redaktorské začiatky v redakcii Slováka v Ružomberku, na študentské roky na lesníckej odbornej škole v Banskej Štiavnici, na redaktorčenie a literárne začiatky v Bratislave, na bratislavský bohémsky život za prvej ČSR, na to, ako osobnosti z literárnych kruhov a čitatelia prijímali jeho literárne dielo, najmä poviedky a román *Živý bič* a pod.

Nezvyčajné slovo *Halinda*, použité aj v názve knihy, pomenúva vymyslenú krajinu. Zmysel tohto názvu, obrazne označujúceho métu, ku ktorej spisovateľ svojím životom a dielom smeruje, osvetľuje autor týmito slovami:

Prepáčte, keď sa trochu vrátim – keď začnem od nej. Hej. Od nej. Od Halindy. Od onej tajomnej, priam rozprávkovej krajiny, čo ma kdesi v podvedomí už ako malého chlapca vzrušovala. Lebo od otcovej smrti ta som kráčaľ, ta viedli všetky moje kroky, či som chcel alebo nie. Bez skúseností, okľukami, naslepo. Lenže do Halindy sa tak išlo. Tu plány, mapy ani cestovné poriadky nejestvovali... Ta, ak som ju mal objaviť, nájsť, bolo mi... – ako babča kedysi radila – odovzdať sa do vôle božej a ísť po cestách-necestách, niekedy blúdiť, hľadať, čakať, lebo Halinda je ošemetná. Neurčuje ju ani hora, ani rieka. Vieš, že si ju našiel, až keď si po uši v nej, keď si ju skoro prešiel, keď ju máš celú v očiach, v ušiach, ba až tam kdesi – v krvi. (6)

Ako polosirota, ktorú po smrti otca a druhom vydaji matky nemohla najbližšia rodina podporovať, Milo Urban bol odkázaný na podporu svojich patrónov. Z jeho spomienok sa môžeme oboznámiť s tým, ako fungoval na Slovensku inštitút patrónov – (svetských) ochrancov a podporovateľov chudobných študentov a iných mladých ľudí; v rovine jazyka si môžeme doplniť poznatky o významoch a fungovaní pomenovaní *patrón*, *mecén* (*mecenáš*), ktoré v dnešných časoch, ako na to už poukázal J. Horecký (1992), vystriedalo pomenovanie *sponzor* (jednotlivec aj inštitúcia).

Urbanovým patrónom bol najprv kňaz, básnik a šéfredaktor Slováka Ignác Grebáč-Orlov, neskôr ho vystriedal od Urbana iba o niečo starší priateľ, vtedy poslucháč práva a začínajúci politik Karol Sidor. Ani jeden z nich nebol materiálne situovaný tak, aby mohol Mila Urbana podporovať z vlastných prostriedkov, a tak často namáhavo zháňali pre svojho chránenca *mecénov*:

Žiaľ, môj *veličiansky patrón* sa ani potom neozýval... Jednoducho vyschli pramene, z ktorých Grebáč-Orlov financoval moje štúdiá a – on si so mnou nevedel rady. Nebol boháč, nestačil na mňa. Ak mi chcel poslať zopár stovák (už sa presne nepamätám, koľko mi posielal), musel „pumpnúť“ (tak sme to vtedy nazývali) bohatších od seba, a to viete... (80) –

Obrátil som sa na ďalších svojich *patrónov*: Sidora a Straku, ktorí už boli v Bratislave. Čo som v tých listoch napísal, Boh vie, no zúfalstvo v nich zrejme nechýbalo, lebo sa mi obaja hupkom ozvali. ... Zároveň strašne nevďačnú úlohu *generálneho patróna* po Grebáčovi-Orlovovi vzal na seba Sidor – o to nevďačnejšiu, že sám mal vyše hlavy starostí. (81) – Isteže, ani mne neostalo nič iné, len sa utiekať o pomoc k *patrónovi* (nie svätému Antonovi, ktorý mi je *krstným patrónom*, ale ku Karolovi Sidorovi... (105) – Oj! Koľko ráz videl som v duchu chudáka Karola, ako loví po Bratislave *mecenov*, ako dranká prašivé stovčičky nie pre chudobného študenta (to už bolo ošúchané), ale pre „nadaného mladého literáta“, ktorý... A tak ďalej. Fúj! Žalúdok sa mi obracal. Vedel som už, ako sa to robí i ako sa pritom *naši mecení* správajú. Karol mi o týchto poľovačkách čo-to napísal a neskôr i porozprával. (82)

Ako sme ukázali už v článku venovanom spomienkovej próze Urbanovho rovesníka maliara Ľudovíta Fullu (Buzássyová, 1985), autori pamäti používajú ako charakterizačné prostriedky na plastickejšie zachytenie dobovej atmosféry a koloritu čias svojej mladosti aj archaizmy, prípadne zastarané a zastarávajúce slová, medzi ktorými je i hodne cudzích slov. Keď Milo Urban siahne po celkom zastaranom výraze, archaizme, pokladá za užitočné použiť i komentujúcu poznámku, v ktorej slovo vysvetlí spravidla neutrálnym synonymom zo súčasného jazyka; poradie môže byť aj opačné: v základnej časti textu súčasný výraz, v poznámke dobový výraz.

Ak niekomu z ostatných stravníkov, nuž iba obrovitému „*konštablovi*“ – ako vtedy ešte v Ružomberku policajtov nazývali – lenže práve on si z toho figu robil. (4) – Ale aj v našej škole sa tuho udržiavali zvyšky akejsi lesníckej tradície. Tak napríklad beda tomu, kto by sa bol opovážil prísť pod dáždňom (tam sme mu vraveli „*ambrel*“) čo len do školy. (72) – Už neviem ako, zoznámil som sa s pekným, milým dievčaťom – študentkou *preparandie*, ako vtedy ešte nazývali učiteľské ústavy. (238)

Iné zastarané, zväčša hovorové dobové výrazy používa autor (neraz mierne sebaironizujúco či žartovne) bez vysvetľujúcej poznámky, lebo ich význam je dostačujúco zrejмый z kontextu:

Okrem toho do tých katakomb som vo svojom lesníckom „*ancúgu*“ vonkoncom nepasoval. (87) – Chodili sme donekonečna najprv len popri sebe a neskôršie i *perpáz* (= perpa-zuch, vedúc sa popod pazuchy), aby sa nám potme istejšie kráčalo. (124) – ... pri susedných stoloch sa zabávali veselé spoločnosti, a my ako blázni: už sme vyťahovali svoje „*psie jazyky*“ – papier porezaný náuzko, a v tom huku, akoby sa nechumelilo, už sme dačo čarbalí do nasledujúceho čísla Slovenského denníka. (145)

Z hľadiska sledovania „života slov“ je zaujímavé, keď objavíme nejakú postojovú poznámku pri expresívnom výraze, ktorý bol pravdepodobne v čase, keď Milo Urban písal svoje pamäti, inováciou, a možno práve preto Urban, vtedy už príslušník staršej generácie, takúto „novotu“ citlivo zaregistroval:

Už keď som sa pochytil s pánom profesorom Krčom, potom tie hromy a blesky v riaditeľni, trojka z mravov... Fakt. To malo *šmrnc* – ako by povedali naši dnešní básnici. (7) – A keď Masár vari po týždni priniesol prvé šaty, vedno s Jožkom usporiadali sme veľkú *módnú prehliadku* a či *show*, ako by sa dnes povedalo. (139)

Netreba si myslieť, že poznámkou o slove *šmrnc* chcel M. Urban azda kvalifikovať toto slovo ako poetizmus, zrejme mal skôr na mysli, že básnici sa neraz vyjadrujú voľnejšie voči rigoróznjej spisovnej norme. Preto im nie je vzdialené ani hovorové expresívne slovo, ktoré je kontaktoým synonymom prevzatým z češtiny. V danom kontexte spojenie *to malo šmrnc* je použité v zmysle „to bola pikantná udalosť“.

Ako príklad slova, ktoré sa na škodu peknej, kultivovanej slovenčiny dostalo z aktívnej slovnej zásoby mnohých súčasných nositeľov jazyka strednej a mladšej generácie do pasívnej slovnej zásoby, prípadne až do zabudnutia, môžeme uviesť pomenovanie *ozvena* vo význame „ohlas“:

Výsledok? *Čitateľská ozvena* po prvý raz naznačovala, že som na dobrej stope – že človečina trochu, trošičku začína smrdieť. (39) – A tak sme Mrázovu „obrazoboreckú“ štúdiu o Vajanskom začali uverejňovať na pokračovanie. Či mala nejakú *ozvenu* – či sa niekto postavil proti – neuchovalo sa v pamäti. (152)

Slovník slovenského jazyka (1959–1968) aj Krátky slovník slovenského jazyka (1987) zachytávajú slovo *ozvena* v tomto význame oprávnené bez akéhokoľvek obmedzujúceho kvalifikátora ako neutrálne slovo. V posledných dvoch desaťročiach v praxi jazykovej kultúry a v jazykovovýchovnej činnosti sa väčšia pozornosť venovala odporúčaniu pomenovania *ohlas* namiesto kontaktoého českého prevzatia *odozva*, ktoré prisilno vytláča slovo *ohlas*, ale možno pripomenúť, že aj synonymum *ozvena*, a tým sploštuje naše vyjadrovanie.

Milo Urban sa zapísal do slovenskej literatúry 20. storočia vynikajúcimi novelami (vyšli v súboroch *Výkriky bez ozveny*, *Z tichého frontu*) a románovými trilógiami, z nich najmä najúspešnejším prvým románom *Živý bič*. Súčasťou jeho umeleckého majstrovstva je neobyčajne bohatý jazyk, plný originálnej metaforickosti, nevšedných prirovnaní, lexikálnej aj syntaktickej expresivity. Na viaceré z týchto výrazných znakov jazyka Urbanovej novelistickej tvorby poukázala M. Pisárčiková (1992). Jazyk Urbanových pamätí nevybočuje z charakteristiky, ktorá platí pre jeho dielo ako celok. Spomienkové knihy sú napísané veľmi živým, hovorovo ladeným jazykom plným zemitej expresivity, prirovnaní, frazeologizmov, čo ich robí – pravdaže, spolu s obsahovou stránkou – prítiažlivými pre dnešného čitateľa. Môžeme to dokumentovať niekoľkými príkladmi použitia expresívnych lexikálnych

jednotiek, emocionálno-expresívnych deminutív, prirovnaní a frazém (kde je to vhodné, na porovnanie a kontrast uvádzame pri expresívnom slove v hrnatej zátvorke neutrálny výraz, prípadne bežnejšie synonymum):

Zabehnúť do tlačiarne pre šestnásťročného šuhaja nie je kumšt a v prípade potreby *ušútať* nejaký článok. (10) – Vo veľkej izbe s oblokom na Čebrať bolo zima ako v psinci, žiadalo sa odniekiaľ *švihnúť* viac dreva, lepšie priložiť do kachlí. (35) – No aj inak do Svordova som *vdrúzil* [= vtrhol] ako po veľkom *upratútku*. (87) – Lenže ja som sa nechcel len pretieť. Miesto vrabcov v hrsti chodili mi po ume zajace v chrašti. Reku, ak by som niekde „*trhol*“ viac, ak by mi Karol Sidor *vyplietol* [= zadovážil] nejaké výnosnejšie miesto. (85) – Mali sme však i takých spolupracovníkov, ktorých sme najprv museli *uvariť*, ak sme z nich chceli *vyžmýkať* príspevok. Zvlášť jeden z nich (dnes už docent na dôchodku) patril medzi husi tvrdé na šklbanie. (144) – Lenže i tak doplatil som na to. *Oplel ma* [= obral ma] o tridsať lír. (210) – Nech si figľujú, vykrúcajú, vodia divákov za nos tí, čo sa v tom vyznajú, ktorí to majú v krvi a vedia, kedy aj čím *ošvábiť* [= oklamať] obecnosť. (128)

Charakteristickým znakom jazyka Urbanových pamätí je relatívne častý výskyt zdobnenín tak v ich voľných použitíach, ako aj vtedy, keď sú súčasťou frazeologických jednotiek. Keď vezmeme do úvahy funkcie substantívnej deminutívnej derivácie (ako ich súhrnne opísala J. Trnková, 1991; o zdobnených slovách vo frazeológii porov. J. Mlacek, 1992), zistíme, že Milo Urban využíva zdobnené slová veľmi rozmanito:

a) na vyjadrenie subjektívnej účasti a kladného citového vzťahu k pomenovanej realii:

Ach, ľudská duša a ľudské skutky, tobôž duša a skutky takého *mládenčeka*, takého neskúseného ľudského mačata... (80) – Koniec nesmrteľnému korzovaniu, koniec milým pohľadom i *smieškom*. Lenže na mojej ďalekej púti – na ceste po Halinde – to už tak malo byť. *Stanička* sem, *stanička* tam. *Lásočka* nestihla dozrieť. (10) – ...lež on [Kubko Načín] jednako ma posmeľoval: Neboj sa, *braček*. Len vydržať... Vedel totiž, do akého *pníka* som už v Bratislave zaťal svoju *sekerku*. (172) – Len hmlisto sa pamätám, že na takéto *hostinky* – hanbiac sa sám seba – čakal som ako *psík* na *koštielik*. (77) – Niekomu hus, niekomu len *kačička*. Ja som dával prednosť *kačičke*. (21)

b) na vyjadrenie negatívneho citového vzťahu k pomenovanej realii:

Kofko ráz som videl v duchu chudáka Karola, ako loví po Bratislave mecénov, ako dranká *prašivé stovčičky*... (82)

c) v melioratívnom význame na zmiernenie intenzity povedaného:

Lenže aj v iných politických stranách to nevyzeralo lepšie – aj tam striedli na svoj *soplík* podobné *kuričky* (porov. *strieňmuť*, *čakať na niečo ako kura na sopeľ*). (191) – Pán vládný radca dr. Bellay sa zdvihne ani lev a my štyria vo vyrovnanom rade *ani barančeky na bitútku*. (187)

d) na vyjadrenie irónie:

... pre šestnásťročného šuhaja nie je kumšt v prípade potreby ušúfať nejaký ten článoček. (10) – Gašpar, Hrušovský, Roy a ďalší mali už svoje vychodené chodničky a veľký dvor čitateľov, do ktorého sa začínajúci *autorik* iba náhodou dostal. (148)

V spomienkovej knihe Mila Urbana nájdeme veľa priliehavých prirovnaní. Popri ustálených (lexikalizovaných) prirovnaniach siaha aj po originálnych, esteticky pôsobivých prirovnaniach svedčiacich o svojskom videní okolitého sveta. Z prvej skupiny sú to napríklad tieto prirovnania:

Ako som sa potom dozvedel, starý pán [básnik Kovalík-Ustiansky] si po prednáške pýtal slovo... rozhorčene vyslovil nesúhlas... údajne hľadal i mňa, no ja som *čupel* kdesi nad ním *ako myš na vreci*. (198) – ...otčim bol beznádejný prípad. *Peniaze v jeho rukách – plevy vo vetre*. (204) – Popravde nejaký redaktor (takto vysokoškolač – právnik) tam mal byť, ale zvyčajne nebol. A keď sa aj ukázal, mal často pod čepcom: trochu si podriemal a *š'a námešačník* išiel ďalej do neznámych končín Ružomberka, zatiaľ čo ja som *plával naslepo ako práve uliahnuté mača*. (11) – *Sedel* [Dr. Vojtech Tuka] vo svojej miestnosti *ani dudok* a tam v tichosti prijímal nám celkom neznámych ľudí. (234)

Druhá skupina prirovnaní svedčí o tom, že autorovi bol veľmi blízky prírodný a dedinský svet:

Svoje učenie bral som športovo. S elánom som hlavičkoval, s optimizmom skákal do výšky a diaľky, priam bezočivo sa ponáral do tajuplných hlbín života a – bolo mi *ani mladej kani plachtiacej nad rúbaniskom*. (12) – Krásny júlový či augustový deň... *Obloha ani rozvinutá zástava*. (200) – Čo som mohol spraviť ja – úbohý, na cudziu pomoc odkázaný študent? Nič. *Stál som ako hus na ľade* a hľadel do sychravej, smutnej oblohy s poslednými omrvinkami nádeje... (110).

Naostatok spomenuté prirovnanie sme na naše prekvapenie nenašli v našich slovníkových príručkách ani v Zátureckého zbierke Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví. Obraz, ku ktorému sa prirovnáva, je zaiste väčšine používateľov slovenčiny blízky a ľahko pochopiteľný je aj význam (= stáť neisto, opustene). Niektoré Urbanom používané prirovnania obsahujúce prvky náboženského či cirkevného života sa zrejme vytratil z používania za desaťročia ateizácie:

V Spolku sv. Vojtecha... prijali ma celkom vľúdne... nemali však pre mňa miesto, ba ani stôl, a tak ma odpratali do susednej veľkej miestnosti, kde som sa potom *čítal ako myš pri oltári*. (45) – Lenže Halinda *patrila k môjmu životu ako amen k očenášu*. (323)

Z iných obrazných a frazeologických spojení porov. napríklad:

[Karol Sidor] bol synom murára, sirotou a vysokoškólakom, ktorý *len-len že zahryzol do práva*, no popritom zakášal trochu do politiky a literatúry. Teda *všetko ešte len na stračacej nôžke* [= neisté]. (23) – Zásuvky písacích stolov priam prekypovali útokmi na politických protivníkov. No dať tomu patričnú formu, *postavíť to na štylistické, ba i gramatické nohy*, patrilo neraz do oblasti akrobacie a umenia. (13) – Mal sa ma vtedy (môj veličiansky patrón) spýtať, načo sú mi tie peniaze. A ja som nemal tak ľahko prejsť ponad celý prípad, mal som mu *od masla do bryndze vykrámiť*, akej sprostosti som sa dopustil. (80)

Menej bežné úslovie (*od masla do bryndze*) má podľa kontextu významy: 1. priamo, otvorene; synonymum z *mosta do prosta*; 2. dopodrobna; po poriadku; porov. intelektuálnejšiu synonymnú frazému *od a (á) do z (zet)*. O tom, že M. Urban používa toto úslovie aj v druhom význame, svedčí príklad, ktorý sme našli v úryvku z časopisecky publikovaného tretieho zväzku spomienok *Na brehu krvavej rieky* (Literárny týždenník č. 19/93): *Poznali sme sa s Lacom Novomeským od roku 1925, a po dobrom, aspoň ja jeho, ale i on ako redaktor a človek rozhladený, žijúci v kritických časoch medzi nami, zaiste vedel o mne viac než mnohí iní, takže mu nebolo treba od masla do bryndze vysvetľovať, čo nás rovnako škrelo.*

Ohraničený rozsah príspevku nám umožnil priblížiť čitateľom Kultúry slova iba niektoré stránky slovného bohatstva jazyka Mila Urbana v memoárovej próze *Kade-tade po Halinde*. Dalo by sa pristaviť aj pri využívaní nárečových slov z rodnej Oravy a z „guralského“ pomedzia, pri slovotvorno-sémantických osobitostiach s obľubou používaných slov, ktoré súvisia podľa nášho názoru s individualitou Mila Urbana ako človeka a spisovateľa. V nej má korene záľuba v slovách slovotvorného typu s príponou *-ina* s ich prírodno-ludskou významovou dvoj pôlovosťou (*sychravina, človečina*, porov. i kontextové významy autorského slova *hrončina*: 1. vody Hrona – jav prírody; 2. charakteristické vlastnosti ľudí z Horehronia, Stredoslovákov – s. 183, 142).

Čitateľa možno odkázať na fakty z dejín spisovnej slovenčiny z obdobia prvej ČSR dokreslené a pretavené osobnými zážitkami (Urbanovo „kompenzovanie“ absencie štandardizovanej slovenskej zoológickej terminológie ľudovými krajovými názvami počas lesníckych štúdií v Banskej Štiavnici; redaktorské skúsenosti s prispievateľmi, ktorí, vychovaní ešte maďarskými školami, pohybovali sa v spisovnej slovenčine veľmi neisto, preto ich príspevky bolo treba „stavať na štylistické, ba i gramatické nohy“, a pod.), fakty z národných a štátnych dejín a charakteristické znaky opisovaných čias.

Naším cieľom bolo vyzdvihnúť Mila Urbana nielen ako majstra slovenského slova, ale aj ako spisovateľa s aktívnym „dokumentátorským“ jazykovým vedomím, reflektujúceho aj jazykové správanie svojich súčasníkov.

LITERATÚRA

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Farebný svet Ľudovíta Fullu v slovesnom vyjadrení. *Kultúra slova*, 19, 1985, s. 6–10.
- HORECKÝ, J.: Od patróna k sponzorovi. *Kultúra slova*, 26, 1992, s. 79–83.
- KADLEČÍK, I.: Z rečí v nížinách. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1993. 165 s.
- MLACEK, J.: Zdrobnené slová vo frazeológii. *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 72–79.
- PISÁRČIKOVÁ, M.: Z jazykového majstrovstva noviel Mila Urbana. *Kultúra slova*, 26, 1992, s. 97–103.
- TRNKOVÁ, J.: O substantívnej deminutívnej derivácii v slovenčine. *Slovenská reč*, 56, 1991, s. 87–95.

Výpovedná sila inzerátu v novinách

JÁN HORECKÝ

Inzerát možno vymedziť ako oznámenie, komunikát, ktorý po istom kanáli vysiela emitent (vysielateľ) smerom k širokému okruhu percipientov (prijímateľov), a to s cieľom dať čitateľom novín na vedomie svoj zámer. Týmto zámerom môže byť vôľa predať alebo kúpiť nejakú vec, ďalej poskytnúť nejaké služby alebo napokon nájsť nejakého človeka na vykonávanie istej práce. Ak je inzerát publikovaný na väčšej časti, často osobitne graficky upravenej, novinovej strany, ide o plošný inzerát (na rozdiel od riadkového inzerátu).

Jadrom inzerátu je teda prejavenie vôle emitenta. V teórii rečových aktov by sme tento prejav mohli označiť ako deklaratívny rečový akt, v teórii výpovedných aktov ako deklaratívny výpovedný akt. Popri takýchto deklaratívnych výpovedných aktoch sa však v inzeráte uplatňujú aj direktívne výpovedné akty, ktorými sa percipient vyzýva, aby vykonal istý úkon (má sa niekde prihlásiť, niekam zájsť a pod.). Ak sa uvádza aj odôvodnenie, prečo treba čosi urobiť, ide o argumentatívne výpovedné akty. (O teórii výpovedných aktov porov. napr. štúdiu J. Horeckého *Naratívne výpovedné akty v Slove a slovesnosti*, 53, 1992, s. 105–110).

Základným prvkom každého výpovedného aktu (podobne ako vety) je sloveso. V deklaratívnom výpovednom akte ako jadre inzerátu sa používajú slovesá *kúpiť, predat', prenajať, požičať*, ak ide o vec, resp. *poskytnúť, umožniť, naučiť, usporiadať*, ak ide o ponuku služieb. Ak je zámerom získať osobu, sú tu slovesá ako *prijat', zamestnať, zapracovať, hľadať*. Ak sa na začiatku inzerátu uvádza autor výpovedného aktu, musí byť sloveso v 3. os. jedn. alebo množ. čísla: *firma prijme, škola hľadá, závody poskytnú, predávajú*. Ak sa autor (inzerent) uvádza na konci inzerátu, slovesá sú v 1. osobe: *hľadáme zaškolených pracovníkov - Závody valivých ložísk*.

Ak sa v prejave vôle inzerenta deklaruje iba všeobecne platná zásada, poučka, sugestívne heslo, uvádza sa len pomenovanie inzerenta, vynechávajú sa slovesá: *Stavebné sporenie. Novinka na Slovensku - Prvá stavebná sporiteľňa. Vo všetkých pobočkách Slovenskej štátnej sporiteľne*.

Ako vidieť z tohto príkladu, v plošnom inzeráte nemusí byť výpovedný akt deklarácie vyjadrený deklaratívnym slovesom, ba nemusí tu byť ani slovné pomenovanie ponúkanej veci. Stačí jej vyobrazenie. Ak je na ploche inzerátu zobrazené auto (s prípadnou značkou), netreba osobitne vyjadrovať, že ide o ponuku kúpiť takéto auto. Podobne funguje aj názov časopisu (riešený prípadne graficky) s údajmi o jeho zameraní a vydávaní. Netreba osobitne vyjadrovať ani výzvu na predplatenie. Napr. *ŠIBAL. Krížovky pre každého. Súťaž o hodnotné ceny. Vychádza 3 x v mesiaci*.

Normálne sa však pri každom výpovednom akte predpokladá pomenovanie jeho pôvodcu, autora, inzerenta.

Obyčajne sa inzerent vyznačuje na prvom mieste, v záhlaví plošného inzerátu, a to alebo slovne, alebo graficky (zobrazením nejakého symbolu, firemnej značky a pod.). Napr. *TA SR, Pribinova 23, Bratislava; INDIMEX, spol. s r. o., Bartoňova 17, 811 03 Bratislava; PRIOR. Obchodné domy, a. s., Partizánske; LUX (v grafickom riešení) Švédská firma LUX Division of Electrolux; CMV CAMERAMONT, spol. s r. o., prevádzka priemyselnej televízie, 027 54 VELIČNÁ; DeTEWe KOMMUNIKATIONSYSTEME*. Ako vidieť, v názvoch inzerentov sa objavujú aj cudzojazyčné pomenovania. Často sú tieto názvy utvorené umelo, kombináciou grécko-latinských prvkov, napr. *CAMERAMONT* - podnik na montovanie kamier. Ale to by si zaslúžilo osobitné sledovanie.

Označenie inzerenta môže byť aj na konci inzerátu, v dolnej časti plochy. Tu sa však spravidla neuvádzajú grafické symboly podniku, ale zato sú tu podrobnejšie kontaktné údaje: popri adrese aj čísla telefónu, faxu, prípadne aj meno kontaktovanej osoby a jej čísla. Väčšie firmy tu uvádzajú adresy všetkých pobočiek alebo predajcov, obyčajne menším typom písma.

Nie veľmi bežné, ale zato dosť účinné je uverejniť mapku, na ktorej sa v sieti hlavných ťahov a ulíc vyznačuje poloha podniku.

Ako reakcia na prijaté (prečítané) oznámenie sa očakáva istý úkon. Vykonať ho sa prikazuje direktívnym výpovedným aktom, ktorého jadrom je obyčajne sloveso v 2. os. množného čísla. Napr.: *navštívte nás v našich ukázkových miestnostiach, presvedčte sa osobne, prihlášky posielajte na adresu, bližšie informácie žiadajte na číslach, navštívte svojho autorizovaného dealera.* Niekedy je takéto prikazovacie sloveso doplnené argumentom: *Nezabudnite – naši dealeri autá nielen predávajú, ale poskytujú aj kompletný servis a náhradné dielce.* Zriedkavejšia je „zdvorilostná“ forma: *Prihlášky prosíme zaslať na adresu Výstavníctva.*

Niekedy je takýto direktívny akt akoby odpoveďou na nastolenú otázku. Napr.: *Máte schopnosť nadväzovať kontakty s ľuďmi? Ste súkromný podnikateľ a chcete využiť svoje organizačné schopnosti na plnšiu sebarealizáciu a podstatné vylepšenie (!) príjmov? Ak áno, prihláste sa za spolupracovníka firmy. Alebo: Ste dynamický, pribojný a s obchodným duchom? Ak áno, ponúkame vám miesta obchodných predajcov.*

Ako vidieť, v širšie koncipovaných a často zdvojitovaných otázkach (sú to vlastne erotetické – opytovacie výpovedné akty) sa uvádzajú aj isté výhody, teda vlastne argumenty, takže ide zároveň o argumentatívne akty.

Pravda, v texte inzerátov sa uplatňujú aj samostatne formulované argumentatívne akty. Ako argumenty sa môžu používať rozličné fakty, najčastejšie to sú výpočty dobrých vlastností odporúčanej veci, poukazy na jej výhody. Argumentácia môže mať napr. podobu súvislého výkladu: *Sierra Classic predstavuje nový štandard. V nej (sa) začína život so všetkými svojimi prednosťami. Moderný design a najvyššia technická úroveň sa spájajú v dokonalej harmónii. Už na prvý pohľad prekvapuje S. C. športovým aerodynamickým štýlom. Len drahšie vozidlá prichádzajú s podobnou ponukou tak bohatej výbavy. Bohatá prístrojová doska s otáčkomerom a nastaviteľnou polohou volantu sú zárukou optimálnej bezpečnosti a pohodlia.*

Podobného druhu je argumentácia v inzeráte, ktorý má podobu listu: *Vážení podnikatelia a manažéri, tím našich konzultantov sa už viac ako dva roky zaoberá účtovným, daňovým a finančným poradenstvom. Naša stratégia je jednoduchá – vysoká kvalita klientom podložená spoľahlivosťou, rýchlosťou a zodpovednosťou... Toto všetko sa nám darí pri zachovávaní, či dokonca znižovaní cien... Sami sa môžete presvedčiť o úrovni našich služieb.*

Niekedy sa ako argumenty uvádzajú citáty z listov používateľov inzerovaného výrobku. Napr.: *Najskôr som poďakovaniam za ježka neverila, ale sama som sa na vlastnej koži presvedčila o ich pravdivosti. Od jesene ho*

používam a nepotrebujem lieky proti bolesti, bez ktorých som sa doma nezaobišľa. Skutočne ďakujem. (To je jeden z deviatich listov.)

Pri obrázku časomerného prístroja sa uvádza jeho názov *Monitor krvného tlaku BP-100* a potom na osobitných riadkoch jeho funkcie: *časomerná funkcia, údaje a grafické znázornenie systolických a diastolických hodnôt, 30 údajových pamätí, 30 pamätí konzekutívneho merania*. V ďalších poznámkach sa bližšie osvetľujú niektoré funkcie. Napr. funkcia konzekutívneho merania – *Funkciu 3-minútového konzekutívneho merania použite ako návod na relaxáciu*. Alebo: *30 pamäťových funkcií – Uchováva 30 súborov denných údajov – vysoký a nízky tlak a pulz. Údaje si môžete kedykoľvek vyvolať, aby ste mohli sledovať ich vývoj*.

Univerzálne blokové úpravne vody sa charakterizujú týmito údajmi: *Určenie – zmäčkovanie vody pre kotolne, umývačky a pracovne. Technické parametre: výkon úpravne 2,0 m³/hod., informatívny objem upravenej vody pri jednej regenerácii 10 m³ závisí od tvrdosti surovej vody*.

Banka ponúka svoje služby bez osobitných výkladov a komentárov, ale argumentuje prosto tabuľkou o poskytovaných úrokoch na vklady na osobný účet, vkladné knižky bez výpovednej lehoty, vkladné knižky a vkladové listy s výpovednou lehotou 6 mesiacov, 9 mesiacov, 1 rok, 2 roky atď. (Prirodzene, vždy sa uvádza príslušná úroková sadzba.)

Istý investičný privatizačný fond argumentuje tak, že sa sám hodnotí ako *najväčší privatizačný fond na Slovensku* a potom v prvej časti (v hornej polovici strany) uvádza konkrétne finančné údaje a majetkové účasti v akciových spoločnostiach, v druhej časti (v dolnej polovici strany) upozorňuje na akcionárov (s vyobrazením spokojnej rodiny), ktorí *...myslia na dnešok, zajtrajšok neponechávajú náhode*.

Ako argument sa dá použiť aj uvedenie ceny: *Teraz za 510 000 Sk*.

Napokon sa ako argumentatívne výpovedné akty používajú rozličné heslá a výroky. Napr.: *Všetko, čo robíme, vediete Vy. – Akcie IPF – rozhodli ste sa správne. – Výrobky holandskej firmy REMIA pozná celý svet. Vyskúšajte ich aj Vy! Čistota je vizitkou našej firmy (v inzeráte na čistiacu techniku). Casio – prvé hodinky na svete, ktoré vám zmerajú krvný tlak na zápästí. – Stavebné sporenie – základný kameň vašej budúcnosti. – Ford Sierra – oslava úspechu. – S nami prekonáte všetky búrky (pri zobrazení búrkové mračná vedľa údajov o úrokoch za vklady). – Rátajte s nami (ako text na okrúhlej pečiatke)*.

Na okraj treba pripomenúť, že v inzerátoch na prijatie osôb majú funkciu argumentácie podmienky, ktoré hľadaná či prijímaná osoba musí spĺňať. Napr. *L. B. prijme účtovníčku/-ka – skúsenosti s účtovníctvom v bankovníctve, minimálne základné znalosti nemčiny, vek do 35 rokov*.

Plošné usporiadanie (ako sme už naznačili) umožňuje vynechávať jadro jednotlivých výpovedných aktov (slovesá) a nahrádzať ich napr. dvojbodkami:

GUMÁRNE PÚCHOV, a. s.

*požívajú všetkých záujemcov na kontraktačno-predajnú výstavu
INTERGUMA 93*

Miesto konania: Púchov, areál TJ

Termín konania: 25. – 29. mája 1993

Nomenklatúra: výrobky z gumy, automobily a motocykle...

Kontakt: 020 32 Gumárne Púchov, a. s.

odd. public relations

č. t. 0825/2549

FAX: 0825/42 403

Ako vidieť z našich niekoľkých ilustračných príkladov (pričom sme nemohli reprodukovať plošné inzeráty, najmä celostranové a polstranové), novinové inzeráty sa realizujú ako sled výpovedných aktov: na základný deklaratívny výpovedný akt nadväzujú viaceré direktívne, ale najmä argumentatívne výpovedné akty. Tieto výpovedné akty sa často aj prekrývajú. Ich usporiadanie je však dané nielen logickým sledom výpovedí, ale aj rozličnými grafickými možnosťami, ba aj zámermi inzerenta zdôrazniť niektorý prvok.

Na vertikálne odstupňovanie sa napr. výpočty podmienok, vlastností ponúkaných vecí alebo služieb uvádzajú na osobitných riadkoch, často po pomlčke, hviezdičke, štvorčeku, menej často po radovej číslici. Odstupňovanie sa ďalej vyjadruje využitím rozličného typu písma, niekedy aj šikmým usporiadaním zdôrazňovanej výpovede. Veľké prázdne plochy (nezaplnené textom) sa vyplňajú, spestrujú vhodnými vyobrazeniami. Na menších plochách sa využíva rámeček, podčiarknutie alebo dokonca reverzná tlač (biele písmo na čiernom podklade). Netreba, pravda, zdôrazňovať, že všetky grafické úpravy by mali byť v zhode s obsahom výpovedných aktov a že text týchto výpovedných aktov musí zodpovedať pravopisným a gramatickým normám. Možno povedať, že novinové inzeráty majú svoju tektoniku – usporiadanie a niekedy aj kríženie výpovedných aktov –, ale aj architektóniku – rozloženie výpovedných aktov a vyobrazení na ploche inzerátu, resp. aj novinovej strany. Tieto dva základné prvky by bolo treba ďalej podrobnejšie skúmať, lebo inzercia a reklama sú aktívnou zložkou masovej jazykovej komunikácie v súčasnom spoločenskom a hospodárskom živote.

Problémy Jazykovej poradne v Slovenskom rozhlase*

IVAN MASÁR

Rozhlasová jazyková poradňa vstúpila v tomto roku do piatej desaťročnice svojej existencie. Jazykovedci si jej štyridsaťročné jubileum pripomenuli vlni v októbri na vedeckej konferencii usporiadanej na 150. výročie kodifikácie spisovnej slovenčiny osobitným príspevkom v tematickom bloku venovanom spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre po roku 1945 (porov. Horák, 1992) a samostatným časopiseckým príspevkom (porov. Pisárčiková, 1992).

V jednom z uvedených príspevkov sa uznanlivo pripomína, že „Slovenskému rozhlasu patrí uznanie za to, že robí prostredníctvom medzi jazykovou teóriou a praxou a že takto bdie nad jazykovou kultúrou“ (Pisárčiková, c. d., s. 259). O zásluhách rozhlasu na sprostredkúvaní poznatkov o spisovnom jazyku pomocou jazykovoporadenskej činnosti nemožno vôbec pochybovať, no potrebné je zamyslieť sa nad terajšou akosťou prostredníctva a spolupráce medzi gestorom relácie a rozhlasom. Je to potrebné aj naliehavé najmä preto, že rozhlas od istého času silno exponuje krátkosť ako dominantnú vlastnosť poradenského príspevku. Nekompromisné trvanie na tejto vlastnosti a úsilie docieľiť ju intervenciou do textu, ktorého rozmery – minimálne rozmery – sú už aj tak na hranici únosnosti, neprospieva vždy vecnej (obsahovej) stránke textu, ktorý má, lepšie povedané, má mať dvojakú funkciu: poučiť o konkrétnom jazykovom jave alebo fakte a pôsobiť ako jazykový vzor. Po zásahoch do autorského textu v mene rozhlasovosti, čo je spravidla iba krycie meno krátkosti, oslabuje sa jedna aj druhá funkcia. Dá sa to dokumentovať na viacerých príspevkoch vysielaných v ostatnom čase (ide o obdobie zhruba dvoch rokov). Na ilustráciu vyberáme aspoň jednu kompletnú ukážku – príspevok s názvom *Čo máte za lubom?* (autorka K. Habovštiaková). Do rozhlasu bol odovzdaný tento text zredigovaný predtým v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV:

Milí poslucháči, dovoľte nám spýtať sa Vás, čo máte za lubom, že ste si práve pred chvíľou zapli rádio, že nás počúvate? Naisto zamýšľate získať isté správy, informácie.

* Bezprostredným podnetom na napísanie tohto článku bola kritika jazykovej poznámky *Čo máte za lubom?* odvysielanej 16. marca t. r. Kriticky sa o nej vyslovila sama autorka, viacerí pracovníci jazykovedného pracoviska a do telefonickej jazykovej poradne v Jazykovednom ústave L. Štúra Slovenskej akadémie vied volalo niekoľko poslucháčov.

Azda vás v tejto súvislosti zaujme aj význam slova *lub* vo fráze *mať niečo za lubom*, ktorá sa používa vo význame „zamýšľať, hodlať urobiť niečo“, pravda, tak trochu tajnostkársky. Azda tak, ako to robil kedysi mlynár, čo si zo zomletého zrna nechal trochu múky za lubom mlynského kolesa. Múku, čo zostala za lubom, mal mlynár po každom mletí rúče vyčistiť a dať mletiarke. Ale on ju ponechal za lubom. Moderne povedané: špekuloval s ňou, ako ju predať, zužitkovať.

Na základe takejto mlynárskej špekulácie vznikol obrazný zvrät *mať dačo za lubom* vo význame „pomýšľať na dačo, tajnostkársky chystať dačo“. Motivácia tohto zvratu nie celkom čestným mletím zrna v mlyne sa z nášho povedomia už vytratila. A nie je už ani všeobecne známy význam slova *lub*. V slovenských nárečiach sa však podnes zachoval jeho pôvodný význam. Označuje sa ním kôra stromu (zvyčajne javora) vyvarená vo vriacej vode. Taká kôra sa používala na kadečo. A tak sitári nazývali *lubom* tenkú drevenú obrubu sita, košíkari kruhový základ na pletenie košíkov, mlynári odebnenie mlynského kolesa, husliari bočné steny sláčkových nástrojov.

Praslovanské slovo *lub*, ktoré v súvislosti so spoločenskými zmenami a spôsobom hospodárenia upadlo čiastočne do zabudnutia, zachovalo sa nám teda podnes vo fráze *mať dačo za lubom* s významom „zamýšľať dačo, pomýšľať na dačo“.

Dňa 16. marca 1993 odznel z rozhlasu skrátený variant:

Milí poslucháči, čo máte za lubom? Azda vás zaujme v tejto súvislosti význam slova *lub*, ktoré sa používa v zmysle „zamýšľať, hodlať urobiť niečo“, pravda, tak trochu tajnostkársky. Azda tak, ako to robil kedysi mlynár, čo si zo zomletého zrna nechal trochu múky za lubom mlynského kolesa. Múku, čo zostala za lubom, mal mlynár po každom mletí rúče vyčistiť a dať mletiarke. Ale on ju ponechal za lubom. Moderne povedané: špekuloval s ňou, ako ju predať, zužitkovať. (Správ. zužitkovať, ako bolo v predlohe.)

Na základe takejto mlynárskej špekulácie vznikol obrazný zvrät *mať dačo za lubom* vo význame „pomýšľať na dačo, tajnostkársky chystať dačo“. Motivácia tohto zvratu nie celkom čestným mletím zrna v mlyne sa z nášho povedomia už vytratila. A nie je už ani všeobecne známy význam slova *lub*.

Praslovanské slovo *lub*, ktoré v súvislosti so spoločenskými zmenami a spôsobom hospodárenia upadlo čiastočne do zabudnutia, zachovalo sa nám teda podnes vo fráze *mať dačo za lubom* s významom „zamýšľať dačo, pomýšľať na dačo“.

Porovnaním obidvoch textov sa dá veľmi ľahko zistiť, že v kratšom variante sa vôbec nespĺňa zámer autorky oboznámiť poslucháča s významom slova *lub* ako kľúčového slova frazeologizmu *mať dačo za lubom*, hoci sa takýto prísľub na začiatku dáva v druhej vete textu. (Zámer sa nespĺnil preto, že sa neuvážene vynechala časť tretieho odseku v pôvodnom texte, t. j. časť *V slovenských nárečiach... bočné steny sláčkových nástrojov.*) Pri druhej vete sa treba ešte pristaviť, lebo je v nej nepríjemná vecná chyba. Tvrdí sa v nej, že slovo *lub* „sa používa v zmysle – podľa pôvodnej predlohy malo zostať vo význame – zamýšľať, hodlať urobiť niečo“, čo nie je pravda a čo ani nie je v origináli autorského textu. Význam substantíva sa totiž nemôže opisovať infinitívom sloviess – ten opis pomocou nich sa v pôvodnej verzii vzťahuje na c e l ý frazeologizmus *mať niečo za lubom*, nie iba na slovo *lub*.

Zarážajúce je aj narušenie koherentnosti čiže obsahovej a logickej súdržnosti textu. Z formulácie *Milí poslucháči, čo máte za lubom? Azda vás zaujme v tejto súvislosti význam slova lub, ktoré sa používa ...* vypadla „súvislosť“, ktorú autorka celkom správne konkretizuje (porov. prvý odsek po oslovení v jej pôvodnom texte), ale upravovateľ ju obišiel, hoci sa jej dovoľáva.

Nedostatky v koherentnosti sa vyskytujú aj vo viacerých ďalších jazykových poznámkach. Napríklad v pôvodnom texte poznámky s názvom *Kaluž i kaluža, ale len saláma* (autorka J. Benkovičová, vysielané 12. 3. 1993) je táto pasáž: *K týmto príkladom však nemožno s v o j v o ľ n e prirad'ovať ďalšie podstatné mená, ktoré sem nepatria. Oživme si v pamäti niekoľko bežne používaných slov, pri ktorých opakovane dochádza k zámene správneho a chybného tvaru. Často počujeme tieto nesprávne tvary: salám (namiesto saláma) ... Vynechaním časti ... ktoré sem nepatria ... dochádza k zámene správneho a chybného tvaru* došlo k nenáležitej nadväznosti, resp. k logickému skoku. To isté sa stalo v poznámke *Nie je hromada ako hromada* (autor J. Kačala, vysielané 16. 2. 1993). Na jej začiatku sa uvádza: *Pri každodennom používaní jazyka nevyhnutne musíme rátať so stálosťou jeho prostriedkov vo významovej i výrazovej rovine. Rešpektovanie tejto zásady vedie aj k tomu, že nebudeme zamieňať slová...* Nadväznosť viet je tu nelogická, keďže sa z pôvodnej verzie textu vynechali konkrétne vyrátané zásady a v upravenom texte sa nijaké neuviedli. Okrem toho stálosť jazykových prostriedkov nie je zásada, ale ich vlastnosť.

Ďalší príklad je z poznámky *Hárček, nie aršík* (autor M. Považaj, vysielané 2. 2. 1993). V záverečnom odseku je koherentnosť porušená v tomto kontexte: *Slovom h á r o k v slovenčine pomenúvame predovšetkým list papiera istého formátu. Naproti tomu h á r č e k je taký list, ktorý sa predáva vždy ako celok a môže obsahovať iba jednu známku, ale aj niekoľko známok.* Porušenie je zavinené vynechaním informácie o tom, čo znamená *hárok* v tlačiarenskej praxi a čo vo filatelii. Táto informácia je v autorskom texte za prvou vetou citovanej ukážky.

Nedostatočne premyslenou intervenciou do textu sa porušila koherentnosť aj v jazykovej poznámke *Akciovka* (autor J. Horecký, vysielané 22. 1. 1993), *O výslovnosti cudzích mien* (autor J. Kačala, vysielané 5. 1. 1993) a v ďalších. So znepokojením zaznamenávame, že záver predchádzajúcej vety – slová *a v ďalších* – nie je iba konvenčným, prázdny či bezradným zakončením vety, ale je zovšeobecnenou registráciou konkrétnych faktov.

Ďalšie zásahy do pôvodného autorského textu rozkladajú jeho kohéznosť – formovú súdržnosť. Príkladom na takýto typ zásahu je poznámka

O *slovách tratolište a mermomocne* (autor I. Masár, vysielané 20. 11. 1993). Z pôvodného textu sa vynechal krátky úvod o potrebe venovať pozornosť správnosti a primeranosti slovnej zásoby. Bez neho začiatok poznámky vyjadrený slovami *Všimnite si, akého hrubého priestupku sa dopustil novinár, ktorému... vyšla z pera takáto veta... nemá potrebnú oporu*. Vstup in medias res – priamo k jadrú veci – je prípustný aj možný, ak z ďalšieho textu zreteľne vyplynie, prečo sa takýto postup zvolil a v čom je zakotvený. Inými slovami, text má obsahovať adekvátnu náhradu za neformálny úvod.

Jazyková poznámka *Nič nového pod slnkom* (autorka K. Habovštiaková, vysielané 9. 2. 1993) je zasa príkladom na text bez záveru. V poznámke sa hovorí o biblických frazeologizmoch, výklad sa končí uvedením frazeologizmu *niest' svoj kríž* a interpretáciou jeho významu, t. j. slovami *trpezlivo znášať životné ťažkosti*. Autorka však zakončila poznámku takto: *Veľmi často a celkom prirodzene berieme do úst uvedené výrazy, pretože dobre poznáme ich význam, hoci o ich pôvode nejednému z nás chýba základná informácia. Sprostredkovali sme ju dnes preto, že nejde iba o naše slovné bohatstvo, lež aj o vzácne dedičstvo veľkej časti kultúrneho sveta*. Netreba osobitne dokazovať, že vynechanie tejto časti je citeľným narušením formovej súdržnosti textu, zredukovaného v danom prípade na číry výpočet biblických frazeologizmov a ich zväčša dobre známeho významu.

Rozhlasové jazykové poznámky sú reprezentantom krátkych textov. Aj taký minimálny text, aký predstavuje tridsaťriadková jazyková poznámka – v súčasnosti vlastne už iba dvadsaťriadková, ba neraz menej ako dvadsaťriadková – musí mať svoju obsahovú, výrazovú, pragmatickú a strategickú zložku (porov. Horecký, 1983, s. 81). Alebo vyjadrené menej náročnou školskou terminológiou, musí mať úvod, jadro a záver. Na to nemôže zabúdať autor, na to však musí pamätať aj upravovateľ jeho textu.

Pomerne často sa v mene krátkosti vynechávajú z textu užitočné vecné či kultúrne a iné informácie. Napr. z poznámky o slovách *prozreteľný, prozreteľnosť, prozreteľnosťný* sa vyčiarkla informácia o tom, že slovo *prozreteľnosť* je kalk z latinčiny (informácia sa podávala preto, aby sa toto slovo nepokladalo za bohemizmus), z poznámky o slovese *osloviť* zdôvodnenie, ako vznikol významový posun slovesa *osloviť* v prípadoch typu *opera osloví publikum*, z poznámky o pravopisnej úprave slova *zmena* sa vynechala informácia o pravopise jeho odvodenín a zložených slov s adjektívom *zmenový* atď.

Napokon treba uviesť, že niektorými zásahmi do textu sa zotrela potrebná obozretnosť a tým aj precíznosť pôvodnej formulácie. Je predsa viditeľný rozdiel, či sa o istom fakte vyjadríme slovami *Karikatúra výstižne*

zachytáva nový jav v našej jazykovej situácii: zbavovanie slovenčiny jej práva pôsobiť v našom spoločenstve ako prirodzený nástroj dorozumievania, alebo či sa o ňom vyjadríme v zhode s autorovým rukopisom takto: Karikatúra výstižne zachytáva nový jav v našej jazykovej situácii. Trocha zveličene by sme ho mohli nazvať suspendovanie slovenčiny, teda zbavovanie slovenčiny jej práva pôsobiť v našom spoločenstve ako prirodzený nástroj dorozumievania.

Krátka analýza niekoľkých jazykových poznámok ukazuje, že krátkosť poradenského príspevku nemôže byť hlavným kritériom rozhlasovosti. Časový rozsah môže byť len orientačným kritériom, ktoré by sa nemalo presadzovať na úkor takých nadradených kritérií, ako sú vecná správnosť, textová koherentnosť a kohéznosť, štylistická vypracovanosť a v neposlednom rade aj osobitosť autorského rukopisu. Autori príspevkov a gestor rozhlasovej jazykovej poradne vzali na vedomie, že „z rozhlasových programových príčin sa príspevky skracujú na tri minúty“ (Pisárčiková, c. d., s. 258) oproti pôvodným piatim minútam a vcelku disciplinovane sa tomuto obmedzeniu prispôbili. V súčasnosti však jazyková poznámka len výnimočne trvá dlhšie ako dve minúty, čo predstavuje zhruba dvadsať riadkov textu. Nie je ťažké vyrátať, koľko sekúnd trvá poznámka zredukovaná na necelých štrnásť riadkov.

Bolo by neprimerané a zjednodušujúce chápať tento článok ako výraz urazenej márnomyseľnosti jazykovedcov či revoltu autorov a pracovníka Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV povereného spoluprácou s rozhlasom proti zásahu do jazykových poznámok. Rozhlas predsa má právo na intervenciu do textu a v doterajšej spolupráci s jazykovedcami ju aj plne využíval. Potvrďuje to dlhoročná skúsenosť z tejto spolupráce, o ktorej sa okrem iného napísalo: „Neraz ma po drôte volal (Dionýz Hirko) a radil ešte čosi v poznámke upraviť, preštylizovať, aby vyjadrené lepšie išlo do úst a výdatnejšie z úst“ (Horák, c. d., s. 3). Ako vidieť, konečný tvar rozhlasovej jazykovej poznámky bol často výsledkom priamej spolupráce a dohody zúčastnených strán. Rozhlas nerozhodoval jednostranne a nestaval svojich partnerov pred hotovú vec.

Bolo by užitočné, keby sa týmto našim návratom k odvysielaným jazykovým poznámkam podarilo dosiahnuť to, čo sľubuje starodávny paradox *regredi est progredi* (návrat späť – postup vpred alebo voľne návrat späť umožňuje postúpiť dopredu). Tento návrat ukazuje, že rozhlasová jazyková poradňa začína piatu desaťročnicu trvania a pôsobnosti s istými problémami. Práve preto je potrebné čo najskôr vytýčiť dráhu, po ktorej rozhlasové jazykové poradenstvo postúpi dopredu a sama poradňa sa šťastne dostane k želanej polstoročnici. Ak sa zbavíme „kultúrneho sebaklamu“ (Černý,

1991), v danom prípade uspokojenia so stavom *jazykovedci píšú, rozhlas vysielá, a tým sa pre jazykovú kultúru urobilo dosť (ak nie všetko)*, dá sa takáto dráha vytýčiť pomerne ľahko. Vytýčme ju v záujme reputácie autorov a obidvoch národných inštitúcií, ktoré na vysielaní Jazykovej poradne spolupracujú, ako aj v záujme zvyšovania jazykovej kultúry jej poslucháčov. Pravdaže, aj v záujme istoty, že Jazyková poradňa vždy radí správne.”

LITERATÚRA

- ČERNÝ, V.: O povaze naší kultury. Brno, Atlantis 1991. 72 s.
HORÁK, G.: Štyridsať rokov rozhlasovej jazykovej rubriky. (Príspevok na konferencii O vývine spisovnej slovenčiny, Smolenice 12. – 14. októbra 1992 – rukopis v archíve jazykovej poradne Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.)
HORECKÝ, J.: Informačná sila slova. Bratislava, Slovenský zväz novinárov 1983. 94 s.
PISÁRČIKOVÁ, M.: Štyridsaťročná rozhlasová Jazyková poradňa. Kultúra slova, 26, 1992, s. 257 – 259.

DISKUSIE

Kvantita v tvaroch typů skúmava

JÁN KAČALA

Uplatňovanie systémovej metódy už presvedčivo ukázalo, že jazykové javy nejestvujú izolovane, lež vo vzájomnej bohato štruktúrovanej zviazanosti. Vzáťahy medzi jazykovými jednotkami v systéme sú zložité, tak ako to zodpovedá povahe jazyka ako zložitého systému.

Jazykový systém charakterizuje v každej etape vývinu relatívne vyvážený stav, s ktorým nie sú v protirečení neprestajné kvantitatívne zmeny. Vyváženosť jazykového systému pritom zahŕňa tak symetriu, ako aj asymetriu vo

** Redakčná poznámka: Aby pohľad na problémy jazykovej poradne v Slovenskom rozhlasu nebol jednostranný, redakcia Kultúry slova ponúka aj druhej strane možnosť vyjadriť vlastné požiadavky, prípadne aj stanovisko k tomuto článku.

vzťahoch jazykových jednotiek navzájom, ale aj vnútri bilaterálnych jazykových jednotiek. Relatívnosť vyváženosti značí, že medzi týmito oblasťami – symetriou a asymetriou – nastávajú okrem iného aj presuny, ktoré môžeme charakterizovať ako kvantitatívne zmeny.

Yváženosť jazykového systému je podmienená relatívnou stabilitou, stálosťou jazykového systému ako celku, jazykových jednotiek, ako aj štruktúrnych vzťahov medzi nimi. Stabilita je nevyhnutným predpokladom normálneho fungovania jazyka v komunikácii. Keďže počet jazykových jednotiek utvárajúcich zložitý jazykový systém je konečný, je nevyhnutné, aby tieto jednotky mali nielen spoločné, ale aj odlišné vlastnosti, žeby sme ich mohli identifikovať nielen ako rovnorodé, t. j. patriace do jednotného systému, lež aj ako individuálne prvky, vyznačujúce sa jedinečnými, neopakovateľnými vlastnosťami.

Pri odlišovaní jazykových jednotiek navzájom má v tom type jazyka, ako je slovenčina, významnú úlohu aj taký suprasegmentálny jav, ako je slabičná dĺžka, kvantita. V článku z r. 1992 (Kačala) sme ukázali, ako kvantita funguje pri disimilácii (odlíšení) prípony činného prítomného prídavného *-úci/-iaci* od prípony prídavných mien *-cí, -ací*. Ako ukazujú dvojice typu *stojaci* – *stojací, visiaci* – *visací, parkujúci* – *parkovací, rokujúci* – *rokovací, vykonávajúci* – *vykonávací*, na základe rozdielu v slabičnej dĺžke koncovej slabiky *ci*, resp. *cí* dosiahol sa tu v našom jazyku potrebný rozdiel medzi formálne blízкими a sémanticky takisto spríbuznenými javmi z tvaroslovnej roviny na jednej strane a zo slovotvornej roviny jazyka na druhej strane.

V súvisi s hľadaním príčiny kvantitatívnej diferenciacie medzi uvedenými neurčitými slovesnými tvarmi a prídavnými menami sme sa dotkli aj kvantity v slovesách typu *skúmať* – *skúmava* a vyslovili sme pochybnosť o tom, že by vysvetlenie krátkosti slabiky *va* v tvaroch typu *skúmava* bolo treba hľadať v tzv. reťazovej neutralizácii kvantity, tak ako ju v týchto prípadoch predpokladá E. W. Browne (1970). V citovanom článku sme nerozoberali problematiku kvantity v tvaroch typu *skúmava* systematicky a komplexne, lebo ústrednou témou tohto príspevku bola kvantita v tvaroch typu *vládnuci*, ako o tom svedčí aj nadpis príspevku. V tejto súvislosti sme vyslovili presvedčenie, že „v krátkych koncových slabikách činného prítomného prídavného typu *vládnuci, viažuci*, ako ani slovesných tvarov typu *kráčavam, spievavam* atď. o neutralizáciu kvantity nejde“. „Samohlásky v koncových slabikách *va*, resp. *ci*... sú jednoducho vždy krátke a ako také vstupujú do príslušných tvarov už hotové“ (Kačala, 1992, s. 200).

Na moje spochybnenie tzv. reťazovej neutralizácie kvantity kriticky reaguje J. Horecký v príspevku z r. 1993. Predovšetkým tu chcem reagovať na

Horeckého poznámku, že v uvedenej súvislosti **vyslovujem presvedčenie, teda nedokazujem**, že príčiny krátkosti dvoch koncových slabík v tvaroch *vládnuci*, resp. *čítava* sú rozdielne; túto poznámku pokladám za nespravodlivú a z odborného hľadiska za neodôvodnenú. Uvedené presvedčenie vyslovujem totiž ako hypotézu hneď v druhom odseku svojho príspevku z r. 1992 v tesnej nadväznosti na krátke predstavenie názorov na danú otázku. Každý nezaujatý čitateľ sa môže presvedčiť, že svoju teoretickú predstavu o tom, ako sa konštituovala v slovenčine postupnosť dvoch krátkych slabík v type *vládnuci*, *viazuci*, som na nasledujúcich piatich stranách článku rozviedol a odôvodnil – veď napokon o čom by bol býval tento článok? A navyše: neuznáva azda J. Horecký taký postup vedeckého výkladu, keď sa najprv vysloví hypotéza, istá myšlienka alebo predstava a na jej podporu sa potom v ďalšej časti textu prinášajú odôvodnenia alebo dôkazy, analyzuje sa zodpovedajúci materiál a pod.? Vôbec nie som presvedčený o tom, že by som tento spôsob výstavby vedeckého textu bol v citovanom článku sám vymyslel.

Prvá Horeckého odborná výčitka sa týka tézy, že odvodzovacia prípona *-va-*, ktorou sa tvoria slovesá s významom opakovaného deja, je vždy krátka. J. Horecký mi v tejto súvislosti vyčíta nesprávnu morfeematickú segmentáciu. Pripomínam, že v tejto časti príspevku som nepracoval s morfeematickou analýzou, vychádzal som skôr zo slovotvornej analýzy, pomocou ktorej sa prípona *-va-* vyčleňuje nielen v citovanej Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 436), lež aj v Slovenskej gramatike od E. Paulinyho – J. Ružičku – J. Štolca (1968, s. 252) a v iných jazykovedných prácach; nie je primerané tváriť sa, že názor o slovotvornej prípone *-va-* v slovenskej jazykovede jednoducho nejestvuje. Pravdaže, ak som vo svojom výklade použil tradičnú slovotvornú segmentáciu, tým ešte nepopieram, že upotrebením morfeematickej analýzy sa dosahujú presnejšie výsledky. Na druhej strane nemôžem zasa nepripomenúť, že ani morfeematická analýza nemá dôsledky na výklad kvantitatívnych pomerov v rozoberaných tvaroch, lebo tematická morféma *-a-* stojaca po hláske *v* a pred relačnými (osobnými) morfémmi je vo všetkých prípadoch bezvýnimočne krátka.

Moje tvrdenie, že samohlásky v koncových slabikách *va*, resp. *ci* v tvaroch typu *skúmava*, resp. *vládnuci* sú jednoducho vždy krátke a ako také vstupujú do príslušných tvarov už hotové, chce J. Horecký (1993, s. 49) oslabiť otázkou, či popri hotových samohláskach jestvujú aj nehotové a či pri *va* ide skutočne o koncovú slabiku. Hotový v mojej formulácii značí jednoducho z hľadiska kvantity neneutralizovaný, podľa toho si J. Horecký môže vybrať aj odpoveď na svoju podpichovačnú otázku. Na druhú otázku

odpovedám protiotázkou: Nachádza J. Horecký v tvare typu *skúmava*, ktorý je v danej súvislosti centrom mojej pozornosti, po slabike *va* ešte akúsi ďalšiu? Segmentáciou neurčitku typu *skúmavať* som sa vo svojom texte nezaoberal. Spojovníkmi som ohraničil slabiku *va* preto, že za ňou môžu stáť v plurálových tvaroch ďalšie slabiky. Okrem toho si myslím, že v súvislosti s rytmickým krátením druhej dĺžky v slovenčine je primerané hovoriť naozaj o slabikách, keďže kvantita sa jednoznačne chápe ako vlastnosť slabiky, nie morfémy.

Priznávam sa, že Horeckého meritórne stanovisko vo veci tzv. reťazovej neutralizácie kvantity mi nie je jasné, lebo na jednej strane mi zazlieva moje spochybňujúce, resp. aj priamo záporné stanovisko k takémuto spôsobu výkladu dvoch koncových krátkych slabík v tvaroch typu *skúmava*, resp. *vládnuci*, no na druhej strane sám píše, že v tvare *čit-áv-am* „nejde o reťazové pripájanie, ale skôr o vkladanie do jestvujúceho tvaru: do tvaru *čit-am* sa vkladá tvar s pôvodnou dĺžkou *čit-áv-am* a ten sa na druhom stupni odvodzovania kráti. Teda nejde o reťazové, lineárne pripájanie, ale o dvojstupňové, dvojetapové odvodzovanie. Takýmto dvojstupňovým odvodzovaním by sa dalo vysvetliť aj krátenie v type *vládnuci*“ (Horecký, 1993, s. 49). Toto stanovisko je rozporné a je sporné aj v iných bodoch: 1. V slovenskej jazykovednej tradícii už od L. Štúra platí, že tvar sa tvorí od základu, nie od iného tvaru; ako je teda možné predpokladať, že „do tvaru *čit-am* sa vkladá tvar s pôvodnou dĺžkou *čit-áv-am*“? 2. Ako je možné v súvislosti s tvarom typu *vládnuci* hovoriť o „dvojstupňovom odvodzovaní“, keď tu jednoznačne ide o oblasť tvaroslovia, a teda o tvorenie tvaru? Aj so zreteľom na to, čo sme tu povedali o tvorení tvarov, je výklad o dvojstupňovosti v oblasti morfológie veľmi nepresvedčivý. Hoci sú tvaroslovné a slovotvorné javy v istých bodoch príbuzné, miešať ich navzájom alebo presúvať tvaroslovné javy medzi slovotvorné nepokladáme za primerané.

Odborné námietky vyvolávajú aj ďalšie Horeckého tvrdenia, ktoré nepotvrdzuje jazyková skutočnosť ani doterajší stupeň jej poznania. Ukážeme to na dvoch náhodne vybraných príkladoch zo s. 48 jeho textu. J. Horecký napríklad píše: „Pri dvojslabičných slovotvorných formantoch typu *-ový*, *-astý/-istý* nemôže nastať krátenie... Výnimku tvorí formant *-anský*, kde po predchádzajúcej mäkkej spoluhláske nastupuje podoba *-iansky* (*Šahy - šahanský, Šaľa - šalianský*).“ Prípady typu *Belá - beliansky, Chľaba - chľabiansky* a z druhej strany zasa príklady ako *Nitra - nitriansky, Bradlo - bradlianský*, resp. *Čičmany - čičmiansky, Chrabrany - chrabriansky* potvrdzujú, že uplatnenie prípony *-iansky* je podmienené úplne inými zákonitosťami ako výskytom mäkkej spoluhlásky na konci základu.

Hneď v nasledujúcom odseku sa píše, že „podobný stav je aj pri type *-ací* a *-iaci*. Vo formante *-iaci* sa uplatňuje rytmické krátenie po slabičnej časti *-ia-*, ktorá je podmienená príslušnosťou k slovesnej triede *robiť*“. Naproti tomu zavedením podôb *vládnuci*, *viazuci* v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa podľa J. Horeckého „platnosť pravidla o rytmickom krátení akoby preniesla aj na ďalšiu slabiku, rozsah platnosti sa rozšíril na dve nasledujúce slabiky. V každom prípade sa tým narúša rytmická vyváženosť známa v dvojici *-iaci/-ací*“ (J. Horecký, 1993, s. 48). Nie je jasné, na akom základe sa tu vraví o dvojici prípon *-iaci* a *-ací*, a to dokonca ešte s lomkou medzi nimi, akoby šlo o varianty toho istého slovotvorného či tvarotvorného formantu. Formant *-ací* predsa nemožno – v porovnaní s formantom *-iaci* – charakterizovať ako taký, v ktorom sa neuplatňuje rytmické krátenie druhej dĺžky; v ňom totiž nenastáva situácia na uplatnenie takéhoto krátenia. Formanty *-ací* a *-iaci* pôsobia v dvoch rozdielnych oblastiach jazykovej stavby: jeden pri odvodzovaní významovo výrazne charakterizovanej skupiny prídavných mien, kým druhý pri tvorení významovo i formálne zreteľne vymedzenej časti neurčitých slovesných tvarov. Tieto formanty okrem disimilovanej kvantity, na ktorú som upozornil vo svojom príspevku z r. 1992 (Kačala, 1992), neviaže nijaký systémový vzťah a formy, ktoré sú nimi utvorené (*spací* proti *spiaci*, *viazací* proti *viazuci* atď.), si navzájom nekonkurujú (pričom konkurenciou rozumieme tu takú situáciu, keď sa na vyjadrenie toho istého významu, resp. funkcie používajú dve alebo viaceré formy: v konkurenčnom vzťahu sú povedzme genitívne tvary *slivák* a *sliviek* alebo nominatívy *záujemcovia* a *záujemci*; ide tu teda o istú nadbytočnosť foriem v jazyku). Napokon k tejto časti Horeckého výkladu ešte pripomenieme, že ani jeho vyjadrenie, podľa ktorého sa „platnosť pravidla o rytmickom krátení akoby preniesla (riedil J. K.) aj na ďalšiu slabiku“, nevyznieva vedecky veľmi presvedčivo.

Náš príspevok sme však nekoncepovali a nekoncepujeme ako polemiku s citovaným Horeckého článkom. V zhode s nadpisom sledujeme v ňom cieľ rozviesť argumentáciu v prospech ustálenia dvoch krátkych koncových slabík v type *vládnuci*, resp. *skúmava* disimilačným postupom, pri ktorom slabičná kvantita sa stala diferenciačným prvkom formálne rovnakých formantov a tým aj výrazov, resp. tvarov utvorených týmito formantmi. Táto naša teoretická platforma je v protiklade s citovanou teóriou o reťazovej neutralizácii kvantity v skúmaných prípadoch. J. Sabol (1989, s. 145–146) o „reťazovej“ neutralizácii kvantity v tvaroch typu *čítavam*, *lákavam* vraví: „Tu sa najprv neutralizuje pod tlakom predchádzajúcej dlhej slabiky dlhá sonanta v tematickej morfe a potom za tých istých podmienok dlhá sonanta

v modifikačnej morféme.“ Ak z tohto predpokladu vyplýva čo len hypotetické jestvovanie podôb *čit-áv-á-m*, *lák-áv-á-m* a v ďalšom štádiu podôb *čit-áv-a-m*, *lák-áv-a-m* v tej časti slovenčiny, ktorá sa stala základom spisovnej slovenčiny, pokladáme tieto podoby za nereálne, a to aj so zreteľom na to, že vznik rytmického zákona v strednej slovenčine sa kladie už do najstarších fáz samostatného vývinu slovenčiny, t. j. do 10. storočia. Ako píše E. Pauliny (1963, s. 89), kontrakcia prebehla v 10. storočí a rytmický zákon sa v strednej slovenčine vytvoril „až pri vzniku kontrakcie a len preto, že v strednej slovenčine kontrakcia nasledovala po zániku a vokalizácii jerov“ (Pauliny, 1963, s. 143). Už vtedy sa podľa E. Paulinyho vytvoril model rytmického krátenia druhej dĺžky, v ktorom „za dlhou slabikou stála vždy krátka slabika. Dlhá sa ako dlhá uvedomovala vždy len v kontraste s krátkou slabikou“ (Pauliny, 1963, s. 142). Podľa toho krátenie dlhých slabík v dôsledku platnosti rytmického zákona neprebiehala postupne, lež fungovalo od najstarších čias samostatného vývinu slovenčiny podľa istej schémy vzájomného postavenia dlhej i krátkej slabiky v slove.

Pravdaže, uvedeným časovým zaradením vzniku rytmického zákona ešte neriešime príčinu konštituovania sa dvoch krátkych koncových slabík v tvaroch typu *skúmava*. Príčinu vidíme – podobne ako pri vzniku dvoch koncových krátkych slabík v tvaroch typu *vládnuci*, *viažuci* – v potrebe odlišiť (disimilovať) slovesné tvary typu *skúmava* od paralelných hláskovo totožných tvarov prídavných mien pomocou slabičnej dĺžky. Ako náprotivok slovesných tvarov typu *skúmava* máme tu konkrétne na mysli jeden z nominatívnych tvarov paralelných prídavných mien podľa rodovej paradigmy, a to ženskú formu *skúmvavá*, ktorá je utvorená zo slovesného základu odvodzovacou príponou *-avý*, *-á*, *-é* a v súlade so zakončením prídavných mien – ak nie sú utvorené podmienky na neutralizáciu kvantity podľa rytmického zákona – má koncovú slabiku dlhú. Kvantita v príponách adjektív a adjektíválií, keďže sa opiera o systémový výskyt v celej adjektívnej paradigme podľa rodu, čísla a pádu (s výnimkou singulárových tvarov s príponami *-om*, *-ej*, *-ou*), ako aj o bohatý výskyt adjektív a adjektíválií v reči, celkom prirodzene prevláda vo vzťahu ku koncovej slabike v slovesných tvaroch typu *skúmava*.

Do takého protikladového vzťahu na základe výskytu či nevýskytu kvantity na poslednej slabike príslušného tvaru vstupujú celé rady hláskovo totožných tvarov prídavných mien a tvarov slovies typu *skúmava*, preto má tento protikladový vzťah povahu systematického vzťahu a opiera sa o veľký počet súvzťažných prvkov typu

prídavné meno	<i>láskavá</i>	sloveso	<i>láskava</i>
	<i>čítavá</i>	-	<i>čítava</i>
	<i>kráčavá</i>	-	<i>kráčava</i>
	<i>hádavá</i>	-	<i>hádava</i>
	<i>stúpavá</i>	-	<i>stúpava</i>
	<i>zhrýzavá</i>	-	<i>zhrýzava</i>
	<i>skákavá</i>	-	<i>skákava</i>
	<i>škrípavá</i>	-	<i>škrípava</i>
	<i>driemavá</i>	-	<i>driemava</i> atď.

Je prirodzené, že takéto protikladové páry (príkladov sú desiatky) nie sú pravidlom vo všetkých prípadoch prídavných mien, ako ani sloviess. Pri prídavných menách je limitujúcim činiteľom slovesný slovotvorný základ a vzťahový alebo aj vlastnostný význam novo vzniknutého prídavného mena. Napríklad odvodeniny z podstatných alebo prídavných mien s príponou *-avý* (*pehavý, hrúzavý, popolavý, krvavý, belavý, modravý, sladkavý* a pod.) do takéhoto vzťahu so slovesnými tvarmi typu *skúmava* nevstupujú. Na druhej strane nie každý slovesný základ je svojím významom súci na utvorenie prídavného mena s príponou *-avý, -á, -é*, takže adjektívny náprotivok chýba zaša slovesnému tvaru; také sú napríklad slovesá *prichádzavať, schádzavať (sa), vítavať, rátavať, súkavať, hlásavať, pošliapavať, zvládavať, viazavať, rozpamätávať sa*.

V opisovanom protikladovom vzťahu podľa kvantity koncovej slabiky sú síce izolované tvary adjektívnej (nom. sg. žen. rodu) a slovesnej (3. os. sg. oznam. spôs. prít. času) paradigmy, ale z druhej strany sa žiada povedať, že ide o typické tvary príslušnej paradigmy (za typický pokladáme najmä tvar nominatívu sg. pri prídavnom mene a 3. os. sg. oznam. spôs. prít. času pri slovese) a o frekventované tvary, pričom v analogickom protikladovom vzťahu sa ocitajú aj izolované členy iných paradigiem. Takýto vzťah sme konštatovali aj pri adjektívach s príponou *-ací* a tvaroch činného prítomného prídavia s príponou *-iaci*, resp. *-úci*. Kvantitatívne odlišenie predpony *pre-* a *prie-* pri tvorení dejových podstatných mien z predponových sloviess je zviazané s významovým odlišením takýchto podstatných mien, ako to ukazujú príklady *prelom - prielom, prechod - priechod, prešmyknutie - priesmyk, prebehnutie - priebeh, prevanutie - prievan* a pod. Z jednotlivých prípadov tu možno uviesť dvojice, resp. trojice ako *kriviť, krivieť a krívať* (od prídavného mena *krivý*), *krížiť a krížovať* (od podstatného mena *kríž*), *vzrásť a vzrasť* (od slovesa *rásť*), *zabaviť (sa) a zabávať (sa)*, *bieliť a belieť sa* (od prídavného mena *biely*), pri ktorých kvantita v základe slov pôsobí

ako disimilačný prostriedok popri iných prostriedkoch, ako sú tematické a modifikačné morfémy pri tvorení slovies, a spolu s nimi.

Disimilačný princíp v jazykovej stavbe (osobitne v morfológii a pri tvorení slov) je aspoň taký zreteľný a silný ako asimilačný (prispôsobovací). Kým asimilačný princíp prispieva k tvarovému vyrovnávaniu, zjednocovaniu jazykovej stavby, pravdaže, na základe rovnakého významového prvku alebo prvkov, disimilačný zasa, naopak, k rozmnožovaniu a k nevyhnutnému odlíšeniu tvarov (podôb) v jazykovej stavbe, a to na základe rozdielneho významového prvku, resp. prvkov. Ako vidno, aj asimilačný, aj disimilačný princíp v jazykovej stavbe značí paralelné pôsobenie formálnych aj významových prvkov. Kým asimilačný princíp prispieva k zvyšovaniu asymetrie jazykového znaku, disimilačný princíp, naopak, smeruje k posilneniu symetrie jazykového znaku, t. j. prispieva k tomu, aby osobitnému významu zodpovedala príslušná osobitná forma.

Aj z nášho výkladu kvantity v slovesných tvaroch typu *skúmava*, *spieva* sa ukazuje, že v systéme slovenčiny sa so slabičnou kvantitou narába funkčne a úsporne. Kvantita v slovenčine je mierna, pokiaľ ide o jej celkovú distribúciu vo fonologickom, ale aj tvaroslovnom a slovotvornom systéme slovenčiny, ďalej pokiaľ ide o jej rozloženie v slove, resp. tvare, aj pokiaľ ide o jej zvukové parametre a o jej realizáciu v reči. Ukazuje sa to aj pri typologickom porovnaní slovenčiny s okolitými jazykmi, ktoré kvantitu nemajú (poľština, ukrajinčina), ako aj s jazykmi, ktoré kvantitu majú (čeština, nemčina, maďarčina) – a majú ju jednak vo väčšom rozsahu a jednak vo zvukovej realizácii zreteľnejšiu, ostrejšiu. Slovenčina stojí medzi týmito pólmi uprostred.

Poznámka redakcie

So zreteľom na zameranie časopisu Kultúra slova týmto článkom uzatvárame diskusiu o kvantite v slovesných tvaroch typu *skúmava*. Diskusia môže pokračovať v inom publikačnom orgáne.

LITERATÚRA

BROWNE, E. W.: The Slovak Rhythmic Law and Phonological Theory. Slavica Slovaca, 5, 1970, s. 253–256.

HORECKÝ, J.: Úvahy nad rytmickým krátením. Kultúra slova, 27, 1993, s. 46–52.

KAČALA, J.: Kvantita v prípone *-úci/-iaci*. Kultúra slova, 26, 1992, s. 198–204.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.

PAULINY, E. - RUŽIČKA, J. - ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

SABOL, J.: Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 253 s.

Pravidlá pravopisu v kartografickej praxi

JÁN HORECKÝ

Pri svojej kritickej analýze nových Pravidiel slovenského pravopisu (Kultúra slova, 27, 1993, s. 74–80) I. Horňanský – ako to napokon vyplýva z jeho profesie – upiera pozornosť na pravopis geografických názvov, konkrétne na písanie veľkých písmen a na odvodzovanie prídavných mien od miestnych názvov.

Pri otázke vlastných mien I. Horňanský uznáva všeobecnú zásadu, že veľké písmeno sa píše na začiatku geografických názvov, ale podrobnejšie uvažuje o zásade písať v názvoch miest a obcí s veľkým začiatočným písmenom všetky plnovýznamové slová. Nie je, prirodzene, proti uplatňovaniu tejto zásady (len na okraj pripomíname, že by sa mala uplatňovať aj v názvoch živých bytostí, najmä osôb typu *Sokolie Pero*, *Čierny Byvol*), ale kriticke upozorňuje na niektoré formulácie vo výpočte prípadov, kde sa táto zásada uplatňuje. Má pravdu v tom, že by sa malo vychádzať z textu na s. 64, kde sa uvádzajú dve položky: názvy administratívnych častí, napr. *Petržalka*, *Karlova Ves*, *Devínska Nová Ves* (teda všetky slová s veľkým začiatočným písmenom) a názvy administratívne nedefinovaných častí miest a obcí, napr. *Vlčie hrdlo*, *Krásna hôrka* (teda len prvé slovo s veľkým začiatočným písmenom). Všetky ostatné formulácie v týchto výpočtoch, konkrétne „miest, obcí a častí miest“, „názvy častí obcí všeobecne“ a „názvy častí miest a obcí“ označuje právom ako zavádzajúce. Pravda, úvahy autora smerujúce k záveru, že pri zmene štatútu obce na štatút mesta by sa mali meniť aj pravopisné podoby názvov jej miestnych častí, sú podľa našej mienky až sofistické.

I. Horňanský tu však nastoľuje zásadnú otázku: Aký je rozdiel medzi administratívnou časťou a časťou miest a obcí?

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (ďalej PSP) sa s veľkým písmenom na začiatku píšú názvy ľudských sídel, ich častí a verejných priestranstiev, ale aj názvy častí chotárov, polí a pod. Možno si teda predstaviť situáciu, že istá časť chotára v Bratislave sa označuje názvom *Vlčie hrdlo*. Ak sa v tejto časti začnú stavať záhradkárske chatky, je to ešte vždy názov chotárnej časti? A ak sa na tomto priestore začne plánovaná výstavba s celou infraštruktúrou, je to už časť mesta, resp. obce? Z hľadiska pravopisu tu vlastne niet rozdielu. Aj *Krásna hôrka* ako časť chotára, aj *Krásna hôrka* ako územie zastavané predovšetkým nemocničným areálom sa bude písať rovnako, teda s veľkým písmenom len na začiatku názvu. Podľa našej mienky sa takéto územie stáva administratívnou časťou až vtedy, keď dostane isté administratívne atribúty, napr. osobitné obecné zastupiteľstvo, niektoré úrady alebo ich pobočky. Tieto orgány a inštitúcie musí niekto zriadiť, musí byť o tom nejaké uznesenie či rozhodnutie. Až takýmto opatrením sa istý územný celok stáva administratívnou jednotkou (podľa dikcie PSP administratívnou časťou) a všetky plnovýznamové slová jeho názvu sa budú písať s veľkým písmenom. Teda aj *Vlčie hrdlo*, aj *Krásna hôrka* sa môžu stať *Vlčím Hrdlom* a *Krásnou Hôrkou*. Pritom nezáleží na tom, či ide o časť mesta, alebo časť obce. Preto sme mohli označiť úvahy I. Horňanského ako sofistické.

V tejto súvislosti upozorňuje I. Horňanský na názov štátu *Čierna Hora*. Na pozadí takých názvov ako *Slovenská republika*, *Spojené štáty americké*, kde sa píšú vnútorné slová s malým písmenom, zdá sa mu nelogické písať slovo *hora* s veľkým *H*. Je pravda, že pre takéto názvy štátov niet vo výpočtoch v PSP osobitnej rubriky (patril by sem napr. názov *Pobrežie Slonoviny*). Treba však povedať, že tu má veľké písmeno vnútri názvu osobitnú semiotickú funkciu. Odlišuje sa ním názov štátu od názvu chotárnej časti alebo názvu administratívne nedefinovanej časti miest a obcí. A pri úvahe, či sa prikloniť k názvu ľudských sídel, alebo k názvu chotárnych častí, zdá sa logickejšie pokladať takéto názov štátu za názov ľudského sídla, resp. za výsledok administratívneho alebo iného rozhodnutia. Treba súhlasiť, že názov *Česká a Slovenská Federatívna Republika* je v tomto smere anomália. Je to jednoducho svedok situácie, v ktorej parlament nevzal do úvahy všeobecne platné pravopisné pravidlá v češtine i slovenčine. (Pravda, vznikom dvoch samostatných štátov, *Českej republiky* a *Slovenskej republiky*, spomínaný názov už stratil opodstatnenie a s ním aj pravopisné problémy z toho vyplývajúce.)

Nie sú nám pochopiteľné výhrady I. Horňanského proti názvom typu *Most na Ostrove*. Je síce pravda, že príslušný geografický názov je *Žitný*

ostrov, takže analogicky ako *Závada pod Čiernym vrchom* by malo byť aj *Most na Žitnom ostrove*. Treba však pripomenúť, že v PSP sa ušľachujú aj tzv. kratšie podoby názvov. Najznámejšie sú *Matica*, *Akadémia*, ale mohli by sme dodať napr. aj hovorové *Štáty* (namiesto názvu *Spojené štáty americké*). Okrem toho tu zaväzuje aj okolnosť, že určenie *Ostrov* je aj v takejto skrátennej podobe jednoznačné, lebo nemáme iné ostrovy, na rozdiel od určenia *Čierny vrch*, ktorých môže byť aj viac.

Oprávnenú pozornosť venuje I. Horňanský aj problematike tvorenia prídavných mien od názvov obcí. Súhlasíme s ním, že mnohé prídavné mená od dvojslovných (i trojslovných) názvov obcí sú utvorené, resp. presnejšie, dotvorené umelo. Nemožno proti nim nič namietat' z hľadiska odvodzovania, ale v bežnom živote budú sotva potrebné, najmä ak ide o menej známe, resp. menej frekventované názvy obcí. A prirodzene, nebudú sa uplatňovať v takých geografických názvoch ako *Bánovský vrch*, hoci v zozname PSP sa uvádza prídavné meno *bebravskobánovský* (lebo ide o *Bánovce nad Bebravou*). V tomto bode dovádza I. Horňanský svoje úvahy až ad absurdum.

I. Horňanský podrobne triedi prídavné mená zakončené na *-ovský* a *-ovecký*. Zisťuje, že v nových PSP je značný rozdiel od doterajšej kodifikácie, ale aj od štandardizácie geografického názvoslovia. Treba však konštatovať, že v tomto smere terajšie PSP vlastne zachytávajú a kodifikujú skutočný úzus, v ktorom sú adjektíva typu *tmovecký* čoraz častejšie. Stanovisko I. Horňanského v tejto otázke má však širšiu platnosť. Ukazuje sa, že vychádza z užšieho, odbornejšieho hľadiska štandardizácie geografických názvov, pri ktorej častejšie zmeny iste nie sú na ošoh. Jazyk však nie je len súbor štandardizovaných názvov, v praxi sa predsa používajú aj iné podoby. Jasne o tom svedčí autorov príklad o Adriatickom a Jaderskom mori. Iste boli dôvody na štandardizovanie podoby *Jadranské more*, *Atlantický oceán*. Ale nijaká kodifikácia a ani PSP sa nemôžu tváriť, že nejestvujú aj podoby *Adriatické more*, ba aj podoby *Jadran*, *Atlantik*, *Karibik*, ani nemôžu zakazovať ich používanie. A keď sa raz používajú a nemajú nijaké vlastnosti, ktoré by boli proti štruktúre slovenčiny, treba kodifikovať ich pravopis.

V tejto situácii však vzniká ďalšia otázka: Ktoré činnosti sú vyššie, kodifikačné alebo štandardizačné? Je zrejme, že štandardizácia (resp. normalizácia) sa netýka celého jazyka, ale iba niektorých jeho útvarov, konkrétne názvoslovia v rámci odborného jazyka. Týchto útvarov sa však týka aj kodifikácia, ktorá, pravda, zasahuje aj iné zložky odborného jazyka, nie iba jeho názvoslovnú časť. Teda kodifikácia má širšiu platnosť. Iná je otázka, či pri zmene kodifikácie treba meniť i štandardizované útvary. Ak sa kodifikujú

dvojtvary, ako je to pri spomenutých prídavných menách, mali by sa v štandardizovanom názvosloví ponechať v danom názvosloví ustálené varianty. Ale ak sa ustália v kodifikácii nové podoby, mala by ich dodržiavať aj štandardizácia. Pravda, je tu otázka, či je kodifikácia naozaj odôvodnená a dôsledná, ak sa napríklad ukáže, že prídavné meno od názvu *Krškany* je naozaj *krškánsky*, a nie podľa miestneho úzu aj podľa celkového systému *krškanský*, resp. ak sa preukáže, že zmena názvu *Marianka* na *Mariánka* je skutočne vyvolaná tlakom systému, a nie individuálnym rozhodnutím.

Deriváty názvov obcí a miest na -ec a -ce

LADISLAV DVONČ

Vo svojich pripomienkach k najnovším Pravidlám slovenského pravopisu (ďalej PSP) z roku 1991 z hľadiska kartografie I. Hornánský (1993) sa osobitne dotýka tvorenia prídavných mien od názvov obcí a miest zakončených, ako to on uvádza, na *-ovec*, *-inec* a *-ec* alebo v množnom čísle na *-ovce*, *-ince* a *-ce* (pomnožné názvy), pričom si všima iba deriváty od trojslabičných a viacslabičných názvov obcí a miest. Podľa neho v PSP 1991 štandardizované prídavné mená, ktoré sa týkajú takýchto názvov, možno rozdeliť do troch skupín:

A) *-ovec* → *-ovský*, *-inec* → *-inský*, *-ec* → *-ský* a podobne i v množnom čísle, napr. *Chrenovec* → *chrenovský*, *Podolíneec* → *podolínsky*, *Malý Kamenec* → *malokamenský*, *Borovce* → *borovský*, *Chrastince* → *chrastinský*, *Príbelce* → *príbelský*.

B) *-ovec* → *-ovský* i *-ovecký*, *-inec* → *-inský* i *inecký*, *-ec* → *-ský* i *-ecký*, napr. *Harmanec* → *harmanský* i *harmanecký*, pričom prídavné mená z geografických názvov v tvare množného čísla sem nie sú zaradené (všetky sú v skupine A).

C) *-ovec* → *-ovecký*; jediný prípad *Bobrovec* → *bobrovecký*.

Porovnanie s doterajšou jazykovou normou (Slovník slovenského jazyka 6, 1968; ďalej SSJ) podľa neho ukazuje, že PSP v štandardizácii prídavných mien modifikovali doterajší stav čiastočným presunom prípadov zo skupiny A do skupiny B a kodifikovaním skupiny C s jedným prípadom. Podľa autora PSP neprispeli k definovaniu jednoduchého systémového spôsobu tvorby štandardizovaných prídavných mien. Nejasná je podľa neho najmä

konkurencia medzi skupinou A a B, napr. *Gemerský Jablonec* → iba *gemerskojablonský* (skupina A), ale *Jablonec* → *jablonský* i *jablonecký* (skupina B), podobne *Kecеровský Lipovec* → iba *kecerovskolipovský*, ďalej *Lipovec* → iba *lipovský*, ale *Lipovec* → *lipovský* i *lipovecký* atď. Autor tvrdí, že podrobnejšia analýza zaradenia názvov obcí do skupín nedáva odpoveď na otázku metodiky zaraďovania, napr. názvy *Ipeľský Sokolec*, *Jelenec*, *Lošonec* a ďalšie vrátane všetkých názvov v tvare množného čísla patria do skupiny A, ale názvy *Babinec*, *Brezovec*, *Čabradský Vrbovok* (tento prípad je tu omylom, nejde o názov na *-ec*), *Drienovec* atď. patria do skupiny B. Podľa autora nie je najmä zdôvodnené, prečo je diferencovaný prístup ku geografickému názvu, ak jeho podoba je raz v tvare jednotného čísla (*Lipovec*, *Dubovec*, *Bukovec* – skupina B) a druhý raz je v tvare množného čísla (*Lipovec*, *Dubovec*, *Bukovec* – skupina B). V tejto súvislosti sa podľa neho vynára aj ďalšia otázka, či sú v skupine B obe podoby (t. j. na *-ovský* a *-ovecký*, *-inský* a *-inecký* a *-ský* a *-ecký*) rovnocenné, a ak nie, ktorú treba uprednostniť. PSP totiž v uvádzaní poradia oboch podôb nie sú dôsledné, napr. *Drienovec* → *drienovský* i *drienovecký*, ale *Hodejovec* → *hodejovecký* i *hodejovský*. Autor sa pýta, či je toto poradie prídavných mien náhodné, alebo zákonité. Ďalej je podľa neho na mieste otázka, ako treba postupovať pri štandardizovaní prídavných mien od geografických názvov iných objektov okrem názvov obcí a miest. Pýta sa, či platí staršia jazyková norma uvedená v SSJ 6. Pre vysoký stupeň frekvencie názvov tohto typu v mikrotoponymii (vrchy, samoty, polia, lesy, lúky, pasienky a i.) je táto otázka podľa neho pre kartografov osobitne aktuálna.

Uviedli sme podrobne Horňanského pohľad na tvorenie prídavných mien od názvov obcí a miest zakončených na *-ec* alebo *-ce*, ktoré sa podáva v najnovších PSP. Autor ukázal na niektoré markantné rozdiely pri spracovaní derivátov od podobných názvov na *-ec* a *-ce* a v tejto súvislosti kladie viaceré otázky, sám však túto problematiku nerieši. Chceme sa o to pokúsiť v tomto príspevku. V prvom rade treba posúdiť, či sú v PSP správne určené príslušné deriváty od názvov obcí a miest, t. j. príslušné prídavné mená. Ďalej treba posúdiť otázku, či v prípadoch odôvodneného výskytu alebo existencie dvojtvarov sú obidve podoby (varianty) rovnocenné, alebo je medzi nimi nejaký rozdiel. Aj tu sa podobne ako inde v jazyku stretávame s otázkou hodnotenia variantov alebo otázkou ich vzájomného vzťahu. Budeme vychádzať z materiálu, ktorý uvádza I. Horňanský, ako aj z jeho delenia prídavných mien na *-ec* alebo *-ce* na názvy zakončené na *-ovec*, *-inec* a *-ec* (iné názvy ako názvy zakončené na *-ovec* alebo *-inec*) a *-ovce*, *-ince* a *-ce* (iné názvy ako názvy zakončené na *-ovce* a *-ince*).

I. Horňanský uvádza vo svojej skupine A (na s. 78) prípad *Chrenovec* → *chrenovský*. Do tejto skupiny patria podľa neho prípady s tvorením *-ovec* → *-ovský*, resp. tvorenie prídavného mena slovotvornou príponou *-ský* po odtrhnutí koncového *-ec* z názvu obce alebo mesta. Na s. 79 spomína niektoré ďalšie prípady: *Kecеровský Lipovec* → *kecerovskolipovský*, ale *Lipovec* → *lipovský* i *lipovecký*, *Kysucký Lieskovec* → *kysuckolieskovský*, ale *Lieskovec* → *lieskovský* i *lieskovecký*, *Liptovský Tmovec* → *liptovskotmovský*, ale *Tmovec nad Váhom* → *vážskotmovský/vážskotmovecký*, ale aj *Tmovec* → *tmovský/tmovecký*, *Vyšný Hrabovec* → *vyšnohrabovský*, *Nižný Hrabovec* → *nižnohrabovský*, *Ruský Hrabovec* → *ruskohrabovský*, ale *Hrabovec* → *hrabovský/hrabovecký*, *Pohronský Bukovec* → *pohronskobukovský*, ale *Bukovec* → *bukovský/bukovecký*, *Chrenovec* → iba *chrenovský*. Trojslabičný názov *Chrenovec* má derivát na *-ský*, teda *chrenovský*, ale trojslabičné názvy *Lipovec*, *Lieskovec*, *Tmovec*, *Hrabovec*, *Bukovec* majú už deriváty na *-ský* po odtrhnutí koncového *-ec* zo základu aj na *-ký* so zachovaním koncového *-ec* zo základu, teda *lipovský/lipovecký*, *lieskovský/lieskovecký*, *tmovský/tmovecký*, *hrabovský/hrabovecký*, *bukovský/bukovecký*. Ako vidíme, vo väčšine prípadov je tu dvojtvár, čo už samo naznačuje, že s takýmto stavom by sme sa mali stretnúť aj v prípade názvu *Chrenovec*, teda *chrenovský/chrenovecký*. V slovenskej jazykovede sa už dávnejšie poukazovalo na tendenciu tvoriť prídavné mená od názvov na *-ec* (či už ide o dvojslabičné alebo viacslabičné názvy) tak, že sa zachováva celý názov ako základ, napr. *Chlmec* → *chlmecký*, *Hlohovec* → *hlohovecký*, *Lučenec* → *lučenecký* (Jacko, 1974, s. 304–308). Zo spracovania v PSP ďalej vidieť, že pri názvoch s prívlastkom, a to zhodným prívlastkom, býva vždy iba derivát na *-ský* po odtrhnutí koncového *-ec*, napr. *Kecеровský Lipovec* → *kecerovskolipovský*, *Kysucký Lieskovec* → *kysuckolieskovský*, *Liptovský Tmovec* → *liptovskotmovský*, *Vyšný Hrabovec* → *vyšnohrabovský*, *Nižný Hrabovec* → *nižnohrabovský*, *Ruský Hrabovec* → *ruskohrabovský*, *Pohronský Bukovec* → *pohronskobukovský*. Naproti tomu jednoslovné názvy *Lipovec*, *Lieskovec*, *Tmovec*, *Hrabovec*, *Bukovec* majú obidva tvary. Je zaujímavé, že aj názov *Tmovec nad Váhom* má dvojtvary *vážskotmovský/vážskotmovecký*. V tomto prípade ide o názov s nezhodným prívlastkom. V spracovaní derivátov od názvov zakončených na *-ovec* v PSP podľa toho vidieť istý zámer. V podstate ide o rozlišovanie jednoslovných názvov a viacslovných názvov so zhodným prívlastkom. Do istej miery je to akási obdoba stavu, na ktorý upozornil už dávnejšie Š. Koperdan (1958, s. 83–106), že totiž od kratších základov sa tvoria prídavné mená s dlhšou prí-

ponou, napr. *Ida* → *idiansky*, ale od dlhších základov s kratšou príponou, napr. *Zlatá Ida* → *zlatoidský*. Je však otázne, či sa dá obhájiť rozlišovanie *Kečerovský Lipovec* → *kečerovskolipovský* na jednej strane a *Lipovec* → *lipovský/lipovecký* na druhej strane. Takéto rozlišovanie sa nám zdá umelé a neprírodné. So zreteľom na všeobecnú tendenciu tvoriť pri názvoch na *-ec* aj tvary od celého základu s koncovým *-ec* a so zreteľom na existenciu takýchto dvojtvarov v prípadoch *Lipovec* → *lipovský/lipovecký* atď. treba rovnako pripustiť dvojtvary aj v prípadoch, keď ide o názvy so zhodnými prívlastkami, teda napr. aj *Kečerovský Lipovec* → *kečerovskolipovský/kečerovskolipovecký*. Čo sa týka vzájomného pomeru tvarov na *-ský* po vynechaní koncového *-ec* a tvarov na *-ký* so zachovaním koncového *-ec*, treba konštatovať, že dnes sa čoraz viac používajú a sú čoraz produktívnejšie tvary na *-ký* so zachovaním celého základu aj s koncovým *-ec*, takže takéto tvary by sa už mali uvádzať vlastne na prvom mieste.

Ešte nám ostáva prípad *Bobrovec* → *bobrovecký* ako jediný prípad tvorenia typu *-ovec* → *-ovecký* podľa vymedzenia I. Horňanského. Š. Koperdan (tamže) vyslovil názor, že sa nemá upierať existenčné právo formám od celého názvu tam, kde treba rozlišovať deriváty z mien rovnakého koreňa a či základu, ktoré sa rozlišujú iba príponami. V prípade prídavného mena od názvu *Bobrovec* vystupuje do popredia otázka vzťahu prídavného mena od tohto názvu k prídavnému menu od názvu *Bobrov*. K názvu *Bobrov* je jednoznačne podoba *bobrovský* s príponou *-ský*. V prípade, že by sme aj k názvu *Bobrovec* tvorili prídavné meno príponou *-ský* po vynechaní koncového *-ec* zo základu, teda podobu *bobrovský* (ako v prípade *Chrenovec* → *chrenovský*, ako je to v PSP), išlo by o rovnakú podobu ako pri prídavnom mene od názvu *Bobrov*. Preto sa prejavuje tendencia rozlišovať *Bobrov* → *bobrovský* a *Bobrovec* → *bobrovecký*, ako o tom písal F. Kočíš (1982 a). V tomto zmysle postupoval autor aj v spracovaní názvov *Bobrov* a *Bobrovec* v PSP 1991. Prítom podoba *bobrovecký* s príponou *-ký* so zachovaním koncového *-ec* je v súlade so všeobecnou tendenciou tvoriť od názvov na *-ovec* a iných názvov na *-ec* prídavné mená od celého názvu ako základu.

Na záver možno konštatovať, že pri názvoch na *-ovec* by sa vo všetkých tých prípadoch, kde sa v PSP 1991 uvádzajú iba prídavné mená na *-ský* po vynechaní koncového *-ec*, mali používať aj podoby na *-ký* so zachovaním koncového *-ec*, teda *Chrenovec* → *chrenovský/chrenovecký*.

-inec

I. Horňanský v skupine A ako príklad na tvorenie *-inec* → *-inský* (iba tvar na *-ský*) uvádza názov *Podolíneč* → *podolínsky* (vlastne názov na *-inec*).

V skupine B s tvorením *-inec* → *-inský* i *-inecký* príklad neuvádza. V PSP sa uvádza prípad *Babinec* → *babinecký/babinský*, teda najprv je tu podoba na *-inecký* a za ňou je podoba na *-inský*. S riešením, ktoré je pri prídavných menách od názvov *Podolíne* a *Babinec*, možno súhlasiť, lebo zodpovedá skutočnému stavu v jazyku a či v norme jazyka.

-ec

I. Horňanský zaznamenáva prípady *Malý Kamenec* → *malokamenský*, *Gemerský Jablonec* → *gemerskojablonský*, ale *Jablonec* → *jablonský/jablonecký*, *Banský Studenec* → *banskostudenský*, ale *Studenec* → *studenský/studenecký*, *Ipeľský Sokolec* → *ipeľskosokolský*, *Jelenec* → *jelenský*, *Lošonec* → *lošonský*, *Moškovec* → *moškovský*, *Nižný Tvarožec* → *nižnotvarožský*, *Pravenec* → *pravenský*, *Harmanec* → *harmanský/harmanecký*.

Ako vidíme, v prvom prípade ide o tvorenie príponou *-ský* po vynechaní koncového *-ec*: *Malý Kamenec* → *malokamenský*, *Gemerský Jablonec* → *gemerskojablonský*, *Banský Studenec* → *banskostudenský*, *Ipeľský Sokolec* → *ipeľskosokolský*, *Jelenec* → *jelenský*, *Lošonec* → *lošonský*, *Moškovec* → *moškovský*, *Nižný Tvarožec* → *nižnotvarožský*, *Pravenec* → *pravenský*.

Ďalej ide o tvorenie príponou *-ský* po vynechaní koncového *-ec* a príponou *-ký* so zachovaním koncového *-ec*: *Jablonec* → *jablonský/jablonecký*, *Studenec* → *studenský/studenecký*, *Harmanec* → *harmanský/harmanecký*.

Aj v tomto prípade sa postupuje podobne ako pri názvoch na *-ovec*, teda že sa pri jednoslovnom názve na *-ec* tvoria prídavné mená obidvoma spôsobmi, ale pri dvojslovných názvoch so zhodným prívlastkom iba príponou *-ský* po vynechaní koncového *-ec*, napr. *Jablonec* → *jablonský/jablonecký*, ale *Gemerský Jablonec* → *gemerskojablonský*. Tento rozdiel pokladáme za zbytočný, podľa našej mienky aj pri názve so zhodným prívlastkom majú byť dvojtvary, teda by malo byť aj *Gemerský Jablonec* → *gemerskojablonský/gemerskojablonecký*, prípadne *gemerskojablonecký/gemerskojablonský* v zhode s rozširovaním sa podôb na *-ký* so zachovaním koncového *-ec* (a či *-ecký* podľa vymedzenia I. Horňanského).

Čo sa týka prípadu *Harmanec* → *harmanský/harmanecký*, ktorý sa uvádza v PSP, treba konštatovať, že v predchádzajúcich PSP (porov. napr. 11. vyd., 1971, s. 16) sa pri názve *Harmanec* zaznamenával iba derivát *harmanecký*, napr. *harmanecké papierne*. Podľa nášho pozorovania tento tvar sa všeobecne zaužíval, tvar *harmanský* sa bežne nepoužíva. Nazdávame sa, že by sa v tomto prípade mal používať iba derivát *harmanecký*, ktorý zodpovedá už spomínaným tendenciám v spisovnej slovenčine pri tvorení deri-

vátov od názvov na *-ec* (*-ovec*, *-inec* a iných na *-ec*). Tak ako je *Jablonec* → *jablonský/jablonecký*, *Studenec* → *studenský/studenecký*, dotvorila sa v PSP 1991 aj dvojica *harmanský/harmanecký*, čo už nezodpovedá stavu v jazyku. A konečne aj pri názve *Pravenec* mali by sa používať dvojtvary, teda *pravenský/pravenecký*, resp. *pravenecký/pravenský*.

-ovce

I. Horňanský zaznamenáva názvy *Borovce* → *borovský*, *Dubovce* → *dubovský*, *Bukovce* → *bukovský*, *Lipovce* → *lipovský*. Uvádza pritom, že nie je zdôvodnené, prečo je diferencovaný prístup ku geografickému názvu, ak jeho podoba je raz v tvare jednotného čísla, napr. *Lipovec* → *lipovský/lipovecký*, *Dubovec* → *dubovský/dubovecký*, *Bukovec* → *bukovský/bukovecký*, a druhý raz je v tvare množného čísla, napr. *Lipovce* → *lipovský*, *Dubovce* → *dubovský*, *Bukovce* → *bukovský*. V spisovnej slovenčine všetky názvy na *-ovce* majú prídavné mená na *-ský* po vynechaní koncového *-ce*, napr. *Michalovce* → *michalovský*, *Bánovce* → *bánovský* atď., a tomu sa prispôsobujú aj názvy *Lipovce*, *Dubovce*, *Bukovce*. Ak by sa malo uplatniť tvorenie s príponou *-ký*, ako je to v podobách jednotného čísla *Lipovec*, *Dubovec*, *Bukovec*, musela by sa zároveň vsúvať do základu samohláska *e*, čomu sa spisovná slovenčina vyhýba (porov. napr. *Dukla* → *dukliansky* namiesto „*dukel-ský*“). Na prvý pohľad tvary *lipovecký*, *dubovecký*, *bukovecký* od názvov *Lipovce*, *Dubovce*, *Bukovce* by boli rovnaké ako tvary *lipovecký*, *dubovecký*, *bukovecký* od názvov *Lipovec*, *Dubovec*, *Bukovec*, boli by však rozdielne z hľadiska tvorenia pre vsúvanie samohlásky *e* (tvary *lipovecký*, *dubovecký*, *bukovecký* pri názvoch *Lipovce*, *Dubovce*, *Bukovce* by sa mohli interpretovať iba ako tvary s príponou *-ký* a so vsuvným vokálom *e*). Preto sa v tomto prípade uplatňuje iba tvorenie s príponou *-ský*. Zároveň teraz nastáva diferenciácia tvarov od názvov *Lipovec*, *Dubovec* a *Bukovec* a tvarov od názvov *Lipovce*, *Dubovce* a *Bukovce*, lebo tvary *lipovský*, *dubovský* a *bukovský* pri názvoch *Lipovec*, *Dubovec* a *Bukovec* sú postupne obmedzované alebo zatláčané tvarmi *lipovecký*, *dubovecký*, *bukovecký* v zhode s produktivitou takýchto tvarov pri názvoch na *-ec*.

-ince

Podľa I. Horňanského v PSP 1991 je jeden prípad neústrojného prídavného mena: *Bzince pod Javorinou* → *podjavorinskobzinský*. Podľa autora zrejme malo byť *javorinskobzinský*. Treba však brať do úvahy to, že tu ide

o nezhodný prívlastok *pod Javorinou*, ktorému zodpovedá podoba *podjavorinský* ako prídavné meno, ktoré je zhodným prívlastkom. Takéto prídavné meno sa bežne používa (porov. *podjavorinský kraj* aj meno *Ludmila Podjavorinská*). Preto sa nazdávame, že PSP uvádza celkom správne podobu *podjavorinskobzinský*. Inak aj v tomto prípade je prípona *-ský* podobne ako pri názvoch na *-ovce*. Okrem toho I. Horňanský zaznamenáva prípad *Chrasťince* → *chrasťinský*.

Spomenieme tu aj názov *Včelince* s dlhým *í* namiesto *i*. Prídavné meno má príponu *-ský*, ktorá je skrátaná na *-sky* po predchádzajúcej dĺžke: *včelínsky*.

Súhrnne možno konštatovať, že pri všetkých názvoch na *-ince* alebo *-ínce* býva prídavné meno na *-ský* (*-sky*) podobne ako pri názvoch na *-ovce*.

-ce

I. Horňanský spomína názov *Príbelce* s prídavným menom *príbelský*. Patria sem aj prípady *Kovarce* → *kovarský*, *Medovarce* → *medovarský*, *Mlynárce* → *mlynársky*, *Záhorce* → *záhorský*, *Žitavce* → *žitavský*. PSP uvádzajú aj *Medzilaborce* → *medzilaborský*. V SSJ 6 z r. 1968 sa zaznamenáva podoba prídavného mena *medzilaborecký*. Podľa F. Kočiša (1982 b) podoba *medzilaborecký* s príponou *-ecký* nie je ničím odôvodnená, je nesystémová. Nazdáva sa, že utvorenie prídavného mena *medzilaborecký* bolo ovplyvnené prídavným menom *laborecký* (systémová podoba od názvu *Laborec*). Táto súvislosť podľa neho nie je vylúčená, ale na druhej strane nie je ničím odôvodnená. Preto autor odporúča podobu *medzilaborský*, ktorú uviedol aj v PSP 1991. Podľa našej mienky súvislosť s názvom *Laborec* je veľmi silná v samom názve *Medzilaborce*, preto je pochopiteľné, že vznikla a udržiava sa podoba *medzilaborecký*. Tento prípad nemožno podľa našej mienky posudzovať rovnako ako napríklad *Kovarce* → *kovarský*, *Medovarce* → *medovarský*, *Záhorce* → *záhorský*, hoci v jednom aj druhom prípade ide o názvy s rovnakým zakončením na *-ce* s predchádzajúcim *r*. V PSP je aj názov *Veľké Uherce* → *veľkouherský*. V SSJ 6 sa k názvu *Malé Uherce* uvádzali prídavné mená *malouherecký* i *uherecký* a zaznamenáva sa tu aj nárečová podoba *uhrecký*, podobne pri názve *Veľké Uherce* prídavné mená *veľkouherecký* i *uherecký* a nárečová forma *uhrecký*. Podrobnejší rozbor (Kočiš, 1982 b, Dvonč, 1986, s. 254–255) ukázal, že systémová je tu iba podoba *malo-uherský*, *veľkouherský*, resp. *uherský*.

Tak ako pri názvoch na *-ovce* a *-ince* (*-ínce*) aj pri ostatných názvoch na *-ce* sa tvoria prídavné mená na *-ský* (*-sky*) po vynechaní koncového *-ce*. Ako osobitný prípad treba posudzovať názov *Medzilaborce*, pri ktorom sa uplat-

ňuje silná súvislosť s názvom *Laborec*, ktorého prídavné meno je utvorené od celého názvu, teda *laborecký*, takže sa potom používa aj prídavné meno *medzilaborecký*.

Ako ukazuje náš príspevok, v spisovnej slovenčine je rozdiel medzi tvorením prídavných mien od názvov obcí a miest na *-ec* (názvy v jednotnom čísle) a tvorením prídavných mien od názvov obcí a miest na *-ce* (pomnožné názvy). Pri názvoch na *-ec* sa popri starších derivátoch s príponou *-ský*, ktorá sa pripája k základu po odtrhnutí koncového *-ec*, čoraz viac uplatňujú novšie deriváty s príponou *-ký*, ktorá sa pripája k celému názvu ako základu, napr. *Hlohovec* → *hlohovský/hlohovecký*, *Studenec* → *studen-ský/studenecký*. Pri názvoch na *-ce* sa prídavné mená bežne tvoria príponou *-ský*, pričom sa koncové *-ce* odtrháva, napr. *Michalovce* → *michalovský*, *Bukovce* → *bukovský* atď. Takto vzniká rozdiel pri derivátoch od názvu na *-ec* a podobného názvu na *-ce*, ako je to v prípadoch *Bukovec* → *bukov-ský/bukovecký*, *Dubovec* → *dubovský/dubovecký* atď. a v prípadoch *Bukovce* → *bukovský*, *Dubovce* → *dubovský* atď. Čoraz väčším prenikaním podôb na *-ecký* pri názvoch obcí a miest nastáva priblíženie k derivátom, ktoré bývajú pri iných zemepisných názvoch, ako sú názvy vrchov, riek atď., napr. *Inovec* → *inovecký* (predtým *inovský*), *Dunajec* → *dunajecký* atď.

LITERATÚRA

- DVONČ, L.: Uherce – uherský, nie uhrecký. *Slovenská reč*, 51, 1986, s. 254–255.
- HORNÁNSKÝ, I.: Nové Pravidlá slovenského pravopisu a kartografická prax. *Kultúra slova*, 27, 1993, s. 74–80.
- JACKO, J.: Obyvateľské mená a adjektívne deriváty od niektorých miestnych mien. *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 304–308.
- KOČIŠ, F. (1982 a): Bobrov a Bobrovec. *Nedefná Pravda*, 15, 1982, č. 32, s. 7.
- KOČIŠ, F. (1982 b): Medzilaborce – medzilaborecký alebo medzilaborský? *Slovenská reč*, 47, 1982, s. 62–64.
- KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: *Jazykovedné štúdie*. 3. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 83–106.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 11. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Z pltnickej lexiky

*Škoda pl'e, škoda vesla,
všetko voda preč odňesla,*

zaspieval si kedysi ne jeden slovenský pltník, ktorý pri rozbití plte prišiel o všetko, čo mal. Je dobre známe, že plavenie plti naložených tovarom, preprava dlhého dreva v pltiach – *pltenie* – bola v minulosti u nás veľmi náročná a nebezpečná práca. Neregulovaný, neupravený Váh, Hron, Orava či Kysuca najmä po prudkých jarných dažďoch, ako aj nevyspytateľné prírodné živly znamenali pre cesty plťami – *pltnice* – veľa nástrah, prekážok a nešťastí. Rozbúrené vody riek odtrhali pozbjíjané zväzky plti od brehov a ničili ich tak, že si pltník horko-t'ažko zachránil svoj holý život: *Naraz ho taslo z jeho pl'ú na skalú, d'e jeho plď rozbilo, tovar mu zhmulo s plti a oňi obidvaja jako kamaráďi s pl'e moseli skočid' do vodi. Čil keď bola veľká voda, tak toto pl'tníci keď ňest'ihli viplávať g brehu, tag butto sa jeden alebo druhí z nich zatopel* (Zamarovce). No neboli to len tieto nástrahy a pohromy, ktoré ľakali pltníkov. V starej pltnickej predstavivosti sa objavovali aj vodníci, mnísi, víly, zlí duchovia, ktorí tiež vraj striehli na majetky a životy pltníkov a ľahali ich do zradných vôd. Často vo veľkom strachu plavili sa naši pltníci až do Pešti. Spomienkou na nich zostali mnohé pltnickej piesne, povery a povesti, popretkávané bohatou pltnickou lexikou. Časť z nej nájdeme aj v kartotéke dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV a v knihách M. A. Husku *Slovenskí pltníci* (Osveta, 1972) a A. Habovštiaka *Oravci o svojej minulosti* (Osveta, 1983).

Dôležitým miestom na brehoch riek, kde prebiehal prvý proces vlastnej pltnickej práce, a to hneď s príchodom jari – *viazanie* či *zbíjanie plti* (tie sa totiž nikdy podľa pltnickej terminológie *nerobili*) – bolo *pl'tisko*, *pltnisko*, *pl'tovisko* i *plavisko*. Potvrdí nám to niekoľko príkladov: *Okolo brehu Oravi, šaďe bivaľi pl'tniská* (Podbiel); *Pl'tki zvjedli na pl'tovisko do Šalkovej* (Šalková); *Splavovanuo drevo bacúšski pl'tníci vi'ahovaľi pri most'e v Bacúchu, g'd'e bolo veľ'kuo pl'tisko više i niž'e mosta* (Bacúch); *Na plavisku bl'isko g vod'e*

uložili dve až štiri poválki (Lipt. Hrádok). Poválky boli tenšie brvná, na ktorých zbíjali plte. Najstarším jednoduchým plochým plavidlom zo zviazaných kmeňov stromov bola *plt'*. Táto stará lexéma je v praslovanskom jazyku vytvorená od základu – *pleu* – od kmeňa t-ového participia, čo je „plávajúce“ drevo (Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého, Academia Praha, 1968). Nájde ju spolu s mnohými jej derivátmi aj v slovníku Antona Bernoláka, napr.: *na plt'e (po pltách) wezt', zist', zwezt' sa; pltní*, synonymum *pltowí* – *pltné drewo; pltnica, pltnictwí*, syn. *pltnikowáńńi; pltnikowat', pltowat'*, syn. *na plt'e ist', pltek* (Bernolák, A.: Słowár Slowenski, Česko-Lat'insko-Nemecko-Uherski, Budae, 1825–1827). V slovenských nárečiach nájde podoby: *plt, plt', plt', plta, plit, puc, put'*, pričom sa môžu vyskytnúť tak v mužskom, ako aj v ženskom rode. Zmapovali sme si ich z rôznych pltnických oblastí Slovenska: *S pltou som chodjēvau ako chlapedz až dolu do Komárna* (Stankovany); *Paňebože, d'e sa já tera s tím pltom pribijem?* (Dol. Lehota); *Nemohli zme plt' pribiť* (Šútovo); *Kedz me zaviezli fúru do Žamovici alebo takto tam gu Hronu, to plt'jama potom otchádzali tje dřevá* (Bzenica); *Gd'e ti put'e boli, tam nakladali ten tovar ti Mađari f Sereďi* (Riečnica); *Ñebohá macer mi rosprávála, že jej ocec chodzjēval s pucámi do Nového Mesta a ñjekedi až do Komárna* (Brvnište); *Drevo zme spúšťali dole vodu na plti* (Val. Belá); *Z Ilavi ideme pre teho kona vella Váhu, jako na druhí bog Váhu sa dostat, reku. A išla plt, išli Hornáci s pltáma. Reku, veznite nás po Trenčín...* (Brestovany); *Bodaj sa vám plta roztrískala!* (Hlohovec); *Sedli na jeden plit* (V. Šariš).

V pltnickej lexike nájde aj názvy rôznych typov plti: podľa techniky viazania, zbitia plte; na prepravu menších či väčších nákladov; na krátke či dlhšie vzdialenosti a pod. Najčastejšie to boli: *pltky, kozy, polovičky, zväzky a cúgy* (v mnohých hláskových obmenách): *To zme mali taki pltek, čo zme z dřeva zbilí* (Lavkovo); *Z hornjeho konca eš ku Markovej skal'e na pltku splavuvau* (Dol. Lehota); *Aj tak po jednom zme choďili s tími kozami* (Párnica); *Do kozi zbíjalí Bacúšańia mokrie borovice* (Bacúch); *Plt'e zme zajímali od Hrátku; to zme zháňali polovički a o Ĥeplej to boų zväzok a ot Komárna päť plt'í, to boų cúk* (Lúčky); *zväzek plci* (Bošáca). Plavbu plte dolu riekou riadil *pltník* (nárečové varianty: *pltník, pl'ňník, pucník*) alebo *pltiar* (*pltár, pltár, plt'iar*). Popri rozšírenejšej spisovnej podobe *pltník* zachovala sa nám v okolí Martina, Hlohovca, Trenčína a Serede zriedkavejšia forma s príponou *-iar, -ár*, napr.: *Plt'jari v Šútove volajú vrch Zobor pri Nitre Zomborom* (Šútovo); *Pamatám si šag, jako chodžili pltári* (Hlohovec); *pltár* (Orechové, Sereď).

Na každej plti boli obyčajne dvaja pltníci: *predník*, skúsený a zručný chlap, a *zadník*, ktorý sa zaúčal veslovať a vykonával rôzne pomocné práce:

Jeden za druhým ťenuŕi dolu vodou, po dvaja sa vezŕi, predňíg na pretku a na zatku zadňík (Dol. Lehota); Já som bou predňík, zadňíkovi som prikázau, žebi nakládou toho ohňä (Párnica). Zodpovednosť za plť, ako aj za celý náklad mal faktor. Ten obyčajne vyplácal pltníkom aj mzdu. Pekne sa o ňom vyjadrovali na Orave: Faktor maų v moci to drevo (Párnica). Faktor tiež dával povel na odplávanie plťí z plťoviska, ktoré výstižne volali odletom plťí alebo letom (letieť) na dol, lebo pltníci: ... si posedali na pld a zleteli dolu adž do Strečna (Likavka). Faktor šiel prvý, určoval smer a zodpovedal za bezpečnosť cesty: Pravdaže čilek ket ten transpod išĕl, faktor išĕl popretku ze svoju plťú, za ňím postupovali jeho kamarádi, čilek ket ten prešĕl, pravda ščasľivo ich faktor s plťú, tak kíval, abi si dávali pozor, abi postupovali tad'e, kad'e postupuje on (Zamarovce).

Každoročne s príchodom jari sa pltníci vydali na cestu, plavbu plťou s tovarom – pltnicu; išli plťit, plťníčit, plťníkovať. Zaúčali svojich synov už od mala do rôznych prác na plťovisku a pomaly si ich brávali so sebou aj na pltnice. Nebolo zriedkavosťou, že na tieto nebezpečné cesty išli aj ženy a dievčatá. Zachovali sa nám o tom aj doklady: Bolo mi ešťe iba d'eväd' rokuof, ke com bou prví raz na plťnici (Nižná); Aj ženi choďil'i na plťnicu (Párnica); Mala som dvanázd roku a uš som chodila na pltnicu z ocom. Tak s Tvrdošina zme zhánali plťi do Krpelian, do Žilini, de ktorí tú plť dostau (Stankovany); Východiskom hronskej plťnice bou Bacúch (Bacúch); Aj muoj o'ec, aj star uo'ec plťníčil'i, nuž i já (Dol. Lehota); Var sä plťníkuje heno do Žilini a do Stražova (Párnica); Máťe tam drevo f Párnici, to mi splťníkujet'e! (Párnica).

Na pokojných nerozbuřených hladinách riek za slnečnej pohody plávala plť z obielených plťových drier veľmi majestátne, vznešene: Pekňe sa kolťsala na voďe, samo ich tam hojďalo (Dol. Lehota). Pripomínala hrdú dievčinu s pružnou ľahkou chôdzou a príjemným, oku lahodiacim vzhľadom. Nesie sa ako plť; Je hladká ako plťka, vravievali – naopak – o žene alebo dievke v Liptove. No neboli to vždy len lichotivé predstavy o ženách. Starší liptovskí pltníci hovorievali o nástrahách Váhu: Jamý Váh ako mladá žena, nevieš, kde ŕa oklame. O príliš rečnivej žene zas hovorili: Lapoce ako koza (Partizánska Ľupča), pričom tu mali na mysli už spomínaný druh plte-kozy, ktorá bola zviazaná iba vpredu, zadné konce boli voľné a neprestajne čľapotali vo vode. Z analógie s plťou, ktorá bola stále nasiaknutá vodou, vznikli prirovnania vzťahujúce sa na človeka-pijana: pije ako plť; spití ako plť (Part. Ľupča). Keď je niekto veľmi smutný, prihovárajú sa mu na Orave: Čuo hl'äd'iš, aňi kej ŕi plťi u'enuŕi? (Krivá).

O pltníkoch bolo známe, že to boli chudobní, biedni ľudia. Svoje remeslo považovali za veľmi riskantné, odvážne; bola to ŕažká hrdlačina. Potvrdzujú

to aj prirovnania z Liptova: *chudobný ako pltník; bohatý ako pltníkova komora; stojí ako pltníkova chalupa*. Tento význam dopĺňajú aj niektoré príslovia a porekadlá z Partizánskej Ľupče: *Pltnica je dobrý voz, ale protinos; Naša pltnica, to ťažká hrdlica!* Chorému pltníkovi predpovedali: *Skoro puoĎe na dolnú zem z doskami* (Lúčky), a keď nebudaj zomrel, konštatovali: *Pust'iu veslo!; Pošieu nadol!* (Part. Ľupča).

Pltníci však boli známi aj svojou veľkou súdržnosťou, starostlivosťou a vzájomnou pomocou. Cítiť to z prirovnania a porekadla: *Starajú sa oň ako o pltnícku sirotu; Pltnícka sirota má otcou do tucta* (Part. Ľupča).

Mnohé z frazeologizmov skrývajú v sebe aj vtip, žart, posmešok. Napríklad o veľmi skúsenom pltníkovi sa v Liptove hovorievalo: *Vie na voĎe (na Váhu) kaŕd' chodník*; o prelietavosti, nestálosti mladých pltníkov v láske sa tvrdilo: *Pltníg ako sták, pomiluje, ňehá tak!* (Part. Ľupča). Keď pltník uviazol s plťou na plytčine, posmievali sa mu: *Šieu kozu krmiť, šák?* (Dol. Lehota) alebo za nimi vykrikovali: *A Ďe bud'e'e krmiť?!* (Dol. Lehota); nebezpečné miesta a nástrahy komentovali: *Pri Strečne ňigdi nasucho pltníg ňeobišieu* (Kraľovany).

Niet už plťí na našich riekach, ktoré by zväžali drevo z hôr „na Dolniaky“; nezhorekuje si už slovenský pltník nad škodou, ktorá ho postihla. Zostali len v spomienkach ľudí najstaršej generácie, ktorá dnes tvrdí, že: *Terajši človeg bi uš pltníčiĎ aňi ňevidoľel* (Vavrečka). A tak trochu sme si na nich spomenuli aj my v oprášených lexémach a frazeologizmoch.

Iveta Felixová

ROZLIČNOSTI

Podstatné meno slávnosti

V príspevku o podstatnom mene *kruhy*, ktorý vyšiel v Kultúre slova, roč. 1992, s. 225–229, sme konštatovali, že diferenciácia jednotiek slovnej zásoby súčasnej slovenčiny prebieha aj na osi singulár – plurál, t. j. v rámci gramatickej kategórie čísla. Práve na podstatnom mene *kruhy* sme ukázali, že jeho plurálová podoba v súlade s osobitným významom je formálnym

znakom jeho samostatnosti ako nového pomenovania. Jeho osobitosť je v tom, že vzniká vydelením sa z paradigmatických vzťahov v rámci pomenovania *kruh* – plurál *kruhy* a utvorením samostatnej plurálovej paradigmy zviazanej s osobitným významom „skupina ľudí spojená profesionálnymi, zamestnaneckými a podobnými záujmami, najmä jej vedúci predstavitelia“. Takto vznikajú pomenovania, ktoré nemajú gramatickú kategóriu čísla plne rozvinutú a charakteristické pre ne je, že sa vyznačujú prítomnosťou iba jedného člena tohto protikladu: plurálu alebo singuláru. Táto okolnosť však v slovnej zásobe nášho jazyka nie je nová (medzi takéto pomenovania s číselne obmedzenou paradigmou patria aj pomnožné mená) a neznačí ani formálne či významové obmedzenie alebo ochudobnenie novo vzniknutého slova. Z hľadiska celej slovnej zásoby takto vzniknutý prvok značí posilnenie tendencie po súlade významovej a výrazovej stránky pomenovania a v konečnom dôsledku je obohatením systému slovnej zásoby jazyka.

Podobným diferenciacným procesom vznikajú v našom jazyku aj ďalšie nové lexikálne jednotky. Jednou z nich je aj plurálová forma pomenovania *slávnosť* – *slávnosti*. V našich lexikografických dielach sa táto forma ako samostatná jednotka slovnej zásoby nezachytáva. V najnovšom Krátkom slovníku slovenského jazyka (2. vyd. z r. 1989, s. 405) sa heslo *slávnosť* spracúva takto: *slávnosť* sa vykladá ako podujatie na počesť niekoho alebo niečoho a pridáva sa synonymum *oslava*. Na ilustráciu tohto významu sa uvádzajú tieto typy spojení: *jubilejná, školská, domáca slávnosť*; *Bratislavské hudobné slávnosti* s výkladom „hudobný festival“; napokon sa pripája spojenie tohto podstatného mena so slovesom: *usporiadať slávnosť*.

Ako vidno, medzi dokladmi sa uvádza aj viacslovné pomenovanie *Bratislavské hudobné slávnosti*, jeho význam sa však nedá zahrnúť pod výklad „podujatie na počesť niekoho, niečoho, oslava“. Nie je to totiž podujatie na počesť niekoho, je to podujatie celkom iného rázu, preto vecne nepatrí k podujatiam označovaným ako *slávnosť*. Pre (hudobné) *slávnosti* je charakteristické slávnostné predvádzanie výsledkov umeleckej tvorby a umeleckých výkonov, pričom sa toto predvádzanie pravidelne v istých intervaloch opakuje a často máva ráz súťaže. Tomuto vymedzeniu významu zodpovedajú aj iné analogické pomenovania, napríklad *folklórne slávnosti, slávnosti spevu a tanca, gemersko-malohontské slávnosti* (ktoré sa konali koncom júna r. 1993 v Klenovci) atď. Dôležité je, že v uvedenom význame je s plurálovou formou pomenovania *slávnosti* synonymné samostatné prevzaté pomenovanie *festival*.

Závažné teda je, že podstatné meno *slávnosť*, ktoré má pravidelné tvary v singulári aj pluráli a má význam „podujatie na počesť niekoho, niečoho,

oslava“, nemôžeme zamieňať s pomenovaním *slávnosti*, ktoré síce svojim pôvodom súvisí s pomenovaním *slávnosť*, ale na rozdiel od neho sa vyskytuje iba v plurálovej podobe a má význam „zvyčajne pravidelne sa opakujúca prehliadka, predvádzanie výsledkov umeleckej tvorby a umeleckých výkonov, často súťažného rázu“. Uvedená významovo-výrazová súhra pomenovania *slávnosť* z jednej strany a *slávnosti* z druhej strany potvrdzuje, že v prípade plurálovej formy *slávnosti* máme pred sebou nové pomenovanie, novú lexikálnu jednotku ako člena lexikálneho systému, ktorá si síce zachováva genetickú väzbu s pôvodnou lexikálnou jednotkou *slávnosť*, ale v súčasnosti sa už od pôvodnej jednotky oddelila svojim špecifickým významom i osobitou morfológickou formou.

Z hľadiska slovtvorných súvislostí týchto pomenovaní sa žiada pripomenúť, že aj v tomto bode nastáva medzi nimi diferenciácia: prídavné meno *slávnostný*, ktorého slovtvorným východiskom je podstatné meno *slávnosť*, patrí ako slovtvorný derivát iba k tomuto pôvodnému pomenovaniu, nepatrí však k osamostatnenej (lexikalizovanej) plurálovej podobe *slávnosti*. Potvrdzujú to najmä spojenia prídavného mena *slávnostný* s nadradenými menami, ako sú *prípitok*, *reč*, *zhromaždenie*, *atmosféra*, *oblečenie* a viaceré iné.

Z hľadiska medzijazykových súvislostí možno tu poukázať na to, že aj nemecký ekvivalent pluráloveho pomenovania *slávnosti* má iba formu množného čísla a znie *die Festspiele*. Obmedzenie nemeckého slova *das Festspiel* vo význame slovenského slova *slávnosti* iba na plurálovú podobu potvrdzuje napríklad výkladový slovník nemčiny vydaný r. 1984 (máme tu na mysli *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. In zwei Bänden. Von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von G. Kempcke. Berlin, Akademie-Verlag 1984. 1399 s.*). Singulárová podoba *das Festspiel* má už iný význam, a to „slávnostné predstavenie“.

Pre lexikografické spracovanie hesla *slávnosť* z nášho uvažovania vychodí záver, že okrem významu vlastného slovu *slávnosť*, tak ako sa v súčasnosti spracúva napríklad v citovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka, je potrebné zachytiť aj uvedený význam „zvyčajne pravidelne sa opakujúce slávnostné predvádzanie umeleckej tvorby, umeleckých výkonov, často súťažného rázu“, ktorý zodpovedá plurálovej podobe podstatného mena *slávnosti*. Heslo *slávnosť* bude podľa toho mať dva významy, pričom pri uvedenom druhom význame sa žiada uviesť, že sa viaže výlučne na plurálovú podobu *slávnosti*. Obmedzenie treba vyznačiť aj pri odvodenom prídavnom mene *slávnostný* v tom zmysle, že je súvzťažné so slovom *slávnosť* iba v jeho prvom význame. Pri druhom význame k podstatnému menu

slávnosti by prichádzalo do úvahy vzťahové prídavné meno *slávnost'ový* (ako synonymum prídavného mena *festivalový*), ktoré sa, pravdaže, zatiaľ vyskytuje iba zriedkavo.

Ján Kačala

Odstavec – odsek

Prvý záznam o slovách *odstavec* a *odsek* máme ešte z r. 1940, zo 7. ročníka Slovenskej reči za rok 1939–40. Tu sa konštatuje, že naši právnicki používajú slová *odstavec* i *odsek*, ale že v dobrom úze a v dobrej slovenčine sa dáva prednosť slovu *odsek*. Okrem toho je tu aj náznak odôvodnenia, keď sa pripomína, že slovom *odstavec* by sme mohli označovať nejakú odstavenú vec. V neskorších poznámkach o dvojici *odsek – odstavec* sa obyčajne nepredkladá nijaké odôvodnenie.

Treba však povedať, že citované odôvodnenie, že totiž *odstavec* je skôr nejaká vec, možno podprieť faktom, že slovami *stavec*, *nástavec*, *odstavec*, *podstavec* sa skutočne označujú konkrétne veci. Na rozdiel od toho slovami ako *odsek*, *úsek* sa označujú skôr isté lineárne, priestorové útvary. V užšom zmysle sa slovom *odsek* označuje „relatívne samostatná časť textu, ktorej začiatok je umiestnený na novom riadku“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 1987). Teda akoby šlo o niečo odseknuté od celku. A len druhotne by sa malo vyjadriť, že tento nový riadok je o niečo odsadený od ľavého okraja – a to sa vyjadruje nemeckým názvom *Absatz* – čo je odložené, odstavené. Z nemčiny je prevzaté aj ruské *abzac*.

V tomto zmysle je slovo *odsek* bližšie k jeho pôvodnému chápaniu, totiž k rozdeľovaniu textu, oddeľovaniu jeho niektorej časti. V starých rukopisoch sa nová myšlienka, začiatok nového myšlienkového obsahu označoval osobitným grafickým prostriedkom, v podstate zvislou čiarou. Táto čiara mohla mať aj ozdobnejšiu podobu, z ktorej vznikol dnešný znak pre paragraf (§). Je pozoruhodné, že slovom *paragraf* sa označuje odsek ako kratší myšlienkový celok v angličtine.

Ako vidieť, slová *odstavec* a *odsek* majú rozdielnu motiváciu i rozdielny významový vývin. Kým slovo *odsek* dnes označuje vo všeobecnosti niečo odseknuté a v špecializovanom význame istý úsek, istú časť textu, slovo *odstavec* poukazuje na „odstavený“, posunutý začiatok istej časti textu. Je

zrejme, že podstatu veci lepšie vystihuje slovo *odsek*, preto je lepšie a výhodnejšie prikloniť sa k slovu *odsek* ako termínu z náuky o členení textu a toto slovo používať nielen v odbornej, ale aj bežnej reči.

Ján Horecký

Zuluovia či Zulovia?

V Juhoafrickej republike žije viacero veľkých černošských kmeňov nadobúdajúcich charakter národností, z ktorých jeden sa volá *Zulu* (v encyklopedických dielach sa už spravidla označuje ako národnosť; porov. napríklad Ilustrovaný encyklopedický slovník 3, Praha, Academia 1982). V jazykovej praxi sa vynoril problém, ako pomenovať príslušníkov tohto kmeňa, resp. národnosti. V nominatíve množného čísla sa totiž na označenie jej príslušníkov niekedy používa tvar *Zulovia* (porov. Malá encyklopédia zemepisu sveta, Bratislava, Obzor 1976; Krajiny sveta, Bratislava, Pravda 1978), no stretli sme sa aj s názorom, že by v nominatíve množného čísla mal byť tvar *Zuluovia*. Ďalej je tu problém, akú podobu má potom mať tvar nominatívu jednotného čísla.

V základných jazykových príručkách, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu (1991), Slovník slovenského jazyka 5, resp. 6 (1965, 1968), ani v Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1971) sa názov *Zulu*, resp. *Zuluovia* (*Zulovia*) neuvádza. V Slovníku cudzích slov je iba heslo *zulukafer*, zachytené ako všeobecné podstatné meno neznámeho pôvodu s pejoratívnym príznakom a s výkladom významu „prezývka afrických domorodcov, černochovcov“. V citovaných príručkách teda priame riešenie nastoleného problému nenájdeme. V Morfológii slovenského jazyka (1966; ďalej MSJ) sa o skloňovaní cudzích podstatných mien konštatuje okrem iného to, že mnoho cudzích všeobecných i vlastných podstatných mien sa nesklonuje, ak pomer zakončenia a prirodzeného rodu nezodpovedá domácej skloňovacej sústave (s. 123). Pravda, jazyková prax ukazuje, že aj v takom prípade je silný tlak nášho jazykového systému na cudzie slová, aby sa istým spôsobom zaradili do slovenského skloňovacieho systému. Napr. názov austrálskeho zvieratá, ktoré nosí mláďatá v brušnom vaku, sa v Slovníku slovenského jazyka 1 (1959) aj v Morfológii slovenského jazyka (s. 123) uvádza v podobe *kenguru* a zaraďuje medzi nesklonné podstatné mená mužského rodu. V odbornej, ale aj popularizačnej zoologickej litera-

túre sa však meno tohto zvierat'a už dávnejšie začalo používať ako podstatné meno ženského rodu v podobe *kengura*. V tejto podobe ho uvádzajú už Pravidlá slovenského pravopisu (11. vyd. z r. 1971 aj nové vydanie z r. 1991), ale aj Krátky slovník slovenského jazyka (1987). Tu sa rozpor medzi zakončením názvu a jeho rodovým zaradením riešil v prospech zmeny jeho zakončenia a presunom k inému rodu, čo z pomenovacieho hľadiska bolo možné urobiť. Rovnaký tlak na zaradenie slova do nášho systému vzniká, ako sme na začiatku uviedli, aj pri názve *Zulu*. Pravda, tu tento rozpor nemožno riešiť presunom k inému rodu, to značí, že sa jeho zaradenie do skloňovacieho systému musí riešiť iba v rámci mužského rodu. Ide však o to, ako názov *Zulu* skloňovať, či so zachovaním koncového *-u*, alebo bez jeho zachovania. V MSJ (s. 125) sa pri skloňovaní podstatných mien mužského rodu okrem iného uvádza, že pri skloňovaní tureckých, gréckych a albánskych osobných mien zakončených na *-u* koncová samohláska *-u* vypadáva, napr. *Saradžoglu* – *Saradžogla*, *Enescu* – *Enesca*. Pri iných vlastných menách osôb na *-u* sa pádové prípony pripájajú k celému menu, napr. *Nehru* – *Nehrua*. A práve túto zásadu môžeme uplatniť pri skloňovaní vlastného mena *Zulu*, pravda, s tým, že vlastné meno *Zulu* sa uplatní nielen ako pomenovanie národnosti (v tomto prípade zostáva neskloňné), ale zároveň bude fungovať ako pomenovanie jedného príslušníka tejto národnosti (napokon jazyková prax sa týmto smerom už uberá). Prípadnú námietku, že v MSJ sa píše o osobných menách a v našom prípade ide o pomenovanie príslušníka národnosti, možno odmietnuť poukazom na významovú blízkosť osobných mien a pomenovaní príslušníkov národov a národností ako pomenovaní osôb. A tak vlastné meno *Zulu* ako pomenovanie príslušníka národnosti bude mať v jednotnom čísle tieto tvary: *od Zuluua*, *Zuluovi*, *Zuluua*, *o Zuluovi*, *so Zuluom*. V nominatíve množného čísla je potom tvar *Zuluovia* a ostatné tvary majú tieto podoby: *od Zuluov*, *Zuluom*, *Zuluov*, *o Zuluoch*, *so Zuluami*.

Tvar *Zuluovia*, ktorý sme uviedli aj v nadpise príspevku, by predpokladal v nominatíve jednotného čísla podobu *Zul*, resp. *Zula*. S takýmito tvarmi sme sa nestretli.

V tejto súvislosti hodno ešte spomenúť, že jazyk *Zuluov* sa v publikácii *Jazyky sveta* (1983) od V. Krupu, J. Genzora a L. Drozdíka označuje raz ako *zulu*, inokedy ako *zuluština*. V Slovníku cudzích slov sa tento jazyk označuje ako *zulčina*. Podľa našej mienky je oprávnená podoba *zuluština*, utvorená príponou *-ština* so zachovaním koncového *-u* v odvodzovacom základe tak, ako je *bantuština* (porov. Slovník cudzích slov). Rovnako so zachovaním koncového *-u* je utvorené aj prídavné meno *zuluský* podobne

ako *Bantu* – *bantuský* (porov. aj *Baku* – *bakuský*, *Buru* – *buruský*, *Kinabalu* – *kinabaluský*, *Korfu* – *korfuský* uvedené v Slovníku slovenského jazyka 6, 1968).

Na záver môžeme našu úvahu o zaradení vlastného mena *Zulu* do nášho skloňovacieho systému zhrnúť takto: vlastné meno *Zulu* pomenúva nielen národnosť, ale aj príslušníka národnosti žijúcej v Juhoafrickej republike a skloňuje sa ako životné podstatné meno mužského rodu podľa vzoru *chlap* so zachovaním koncového *-u*, teda: *Zulua*, *Zuluovi*, *Zuluovia* atď.

Matej Považaj

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jána Doruľa

Riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied PhDr. Ján D o r u ľ a, CSc., završuje tohto roku šieste desaťročie svojho života.

Narodil sa 31. augusta 1933 v Ortutovej v Bardejovskom okrese v rodine dedinského kováča. Po štúdiách na bardejovskom gymnáziu a na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (odbor slovenčina – ruština) dva roky (1957–1959) pracoval ako asistent slovenského jazyka na Vysokej škole ruského jazyka a literatúry v Prahe a od septembra 1959 pracuje v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. V ňom (1961–1964) absolvoval internú vedeckú aspirantúru, získal titul kandidáta vied a r. 1967 na univerzite bol promován za doktora filozofie. Päť rokov (1964–1969) externe prednášal dejiny slovenského jazyka a staroslovienčinu na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove.

Dr. Ján Doruľa sa hneď od začiatku svojej práce v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV vo svojich výskumoch zacielil na dejiny slovenčiny. V súvislosti s tým má výdatný podiel na zhromažďovaní materiálnej základne pre historický slovník slovenského jazyka z domácich aj zahraničných archívov.

Na základe získaného jazykového materiálu napísal a publikoval mnoho štúdií a článkov najmä z okruhu starej slovenskej lexiky nielen v domácich, ale aj zahraničných jazykovedných časopisoch a zborníkoch.

So zreteľom na náš časopis spomenieme jeho desať článkov pod zhŕňajúcim zaraďujúcim názvom *Z histórie slovenskej slovnej zásoby* (Kultúra slova 6, 1972). Z tohto súboru článkov náznakovo uvedieme aspoň tieto tri: *Temnica, väzenie, arešt a ďalšie príbuzné slová. – O vývine významov slova hospoda v slovenčine. – O slovách pravda a vina*. Uvedený seriál článkov J. Doruľa koncipoval so zámerom dostávať výsledky výskumu histórie slovenčiny do jazykového a národného povedomia širokého čitateľského okruhu.

Vo výskume dejín slovenčiny J. Doruľa nadväzoval na dielo Sama Cambela *Slováci a ich reč* (Budapešť, 1903). Svedčí o tom i zhodne nadpísaná úvodná kapitola jeho knihy *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. V knihe charakterizuje postavenie latinčiny, češtiny, poľštiny, ukrajinčiny, maďarčiny a nemčiny v porovnaní s úlohou slovenčiny. Zdôrazňuje ich nerovnako uplatňovanú pomocnú funkciu vo vzťahu s bežne používanou domácou slovenčinou v jej predpisovnom období.

Tézy výskumov J. Doruľa, z ktorých vychádzal a ktoré overoval vo svojich štúdiách a najmä v uvedenom, ale i najnovšom svojom diele *Tri kapitoly zo života slov* (Veda 1993), zhrnieme takto: 1. *Slovenčina je samostatný slovanský jazyk*, a to sústavou svojich charakteristických prvkov, ale aj vedomím jej reprezentatívnej jednoty u všetkých používateľov v celom zemepisnom okruhu jej používania. 2. *Spoločným prajazykom slovanských jazykov je praslovančina*; konštruovanie spoločného prechodného vývinového štádia slovenčiny a češtiny je vedecky neopretá fikcia. 3. Súhrnom svojich konštitutívnych prvkov *slovenčina má centrálné postavenie v rodine slovanských jazykov*.

Popri archívnom materiáli akoby osviežujúcou základňou výskumu dejín slovenčiny je nášmu jubilantovi ľudová slovesnosť, ako ju podávajú *Prostonárodné povesti* Pavla Dobšinského. J. Doruľa odmieta rušivé aktualizačné zásahy v nových variantoch ich vydávania, lebo kazia poznávanie časovej hĺbky (diferencovanosti) nášho jazyka.

Svoju odbornú prípravu si J. Doruľa podoprel jednak dvojročnou skúsenosťou v Prahe, zážitkami okolo práce v domácich i zahraničných archívoch a rozšírenú prehľbil počas troch študijných pobytov v Nemecku.

Práca v archívoch, zahraničné študijné pobyty a aktívna účasť na jazykovedných konferenciách mu pomohli nadviazať odborné známosti aj pre širšiu medziodborovú (interdisciplinárnu) spoluprácu v okruhu slavistického

výskumu. Tieto skúsenosti a styky využíva Dr. Doruľa jednak v práci pri organizovaní a vedení Jazykovedného ústavu, ale aj ako predseda Slovenského komitétu slavistov pri organizačných prípravách *Jedenásteho medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave* tohto roku (1993), ktorý rozšíri poznanie slovenčiny vo svete a doma prehĺbi jej ďalší výskum.

Rodná obec Dr. Jána Doruľu je na východnom Slovensku, ale jeho výskumný záujem domovsky obsiahol celé územie slovenčiny. Z jeho práce akoby sa hlásila zásada: *Kompasom slovenského jazykovedca má byť zdravé národné povedomie a ním živенý zápalistý vzťah k slovenčine ako predmetu svojho výskumu.*

Ešte osobná spomienka. – Pamätám sa na svojho mladšieho priateľa Jána Doruľu, ako sedával na našich odborných seminároch utiahnutý v kúte zasadacej siene, ale vždy sa odtiaľ prihlásil a ohlásil, keď bolo treba povedať, opraviť alebo doplniť pravdu o slovenčine. Obrazne povedané, nevytráčil sa, ale nedal sa odstrčiť, keď bol presvedčený, že má za sebou výskumom alebo zdravým rozumom doloženú pravdu. A s vedomím zodpovednosti sa pred dvoma rokmi hlásil o post riaditeľa Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra SAV.

Napokon v mene svojom i v mene našej redakcie želim priateľovi Dr. Jánovi Doruľovi ďalšie zdravé a dobrú vedeckou, organizačnou i pedagogickou prácou naplnené desaťročie. Ešte viacej porozumenia v kruhu spolupracovníkov a výdatnejšiu podporu pracoviska od správcov našej vedy a kultúry a, pravdaže: dobré zdravie v kruhu rodiny!

Gejza Horák

Život slov v troch kapitolách

(DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava, Veda 1993. 152 s.)

Práce z oblasti výskumu vývinu slovenskej lexiky sú vždy akýmsi sviatkom, lebo je ich ešte stále ako šafranu. Tento nedostatok čiastočne saturuje nedávno vydaná publikácia Jána Doruľu *Tri kapitoly zo života slov*. Ján Doruľa, dlhoročný a skúsený odborník v oblasti výskumu dejín slovenčiny, v predhovore naznačuje, že predložená práca je výsledkom jeho výskumnej

činnosti, ktorou nadväzuje na publikáciu *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* (Veda 1977). Ide v nej vlastne o syntetické spracovanie už skôr publikovanej série materiálových štúdií, ktoré autor – ako sám uvádza – nepokladá ešte za skončené. Ako už z názvu publikácie vysvitá, autor podáva svoje zistenia v troch ucelených kapitolách: 1. *Pomenovanie Slovákov* (s. 7–23); 2. *Od Mateja Bela po Pavla Jozefa Šafárika* (s. 24–61) a 3. *Slovenčina v histórii, živote a slovesnej tvorbe Slovákov* (s. 62–145).

Otázkou pomenovania *Slovák*, ktorá je v popredí záujmu aj dnes, sa autor zaoberá v prvej kapitole. Zložité historické okolnosti, ktoré v dávnej minulosti nie veľmi žičili slovenskému etniku, nemohli byť prekážkou vzniku názvu na označenie jednotlivca tohto kolektívu v rodine ostatných slovanských i neslovanských jazykov. Názov *Slovák* sa písomne dokladá už z druhej polovice 14. storočia (s. 7). Autor na pozadí interdisciplinárneho výskumu a na podklade rozličného historicko-faktografického materiálu (*Povešť vremennych let* – okolo roku 1113; Anonymus z 13. storočia a i.) upozorňuje na dôležitosť istých slov pri objasňovaní historického vývinu pomenovaní etnik slovanského pôvodu v sledovanom geografickom areáli. Týka sa to predovšetkým lexém *Sloven(in)* – *Slovák*, *Slavus* – *Sclavus*. Zdôrazňuje, že „Naši predkovia sa teda nazývali Sloveni, svoj jazyk nazývali slovenský (staroslovienske podoby ešte za čias existencie Veľkej Moravy boli *Slověninъ /Slověne*, príd. meno *slověnskъ /slověnskыi*)“ – s. 9. Nakoniec pripomína tendencnosť pokusov spájať existenciu jednotného slovenského etnika až s časom vzniku podoby *Slovák*, lebo sa pri nich nebrali do úvahy ostatné jazykové formy so starobylým základom *sloven-* (s. 15).

Tvorbe niektorých vzdelancov je venovaná druhá kapitola. Autor v nej stavia do popredia niektoré osobnosti nášho kultúrneho života z predpisovného obdobia. Zo vzdelancov katolíckej línie patrí prvé miesto Antonovi Bernolákovi a predstaviteľom evanjelickej línie (v ktorej vynikali Matej Bel, Daniel Krman a i.) je Pavol Jozef Šafárik. V obidvoch prúdoch ide o tvorbu vzdelancov určenú ľudu, ale aj širokým vzdelaneckým slovenským vrstvám. Uprednostňoval sa v nej jazyk blízky a zrozumiteľný ľudu. „V katolíckej línii prebiehal nerušený vývin smerom k istej ustálenej podobe slovenského písomného jazyka... a vyvrcholil v bernolákovskej kodifikácii“ (s. 24), pričom evanjelická línia od vzniku protireformácie a po nej dáva prednosť a má v úcte češtinu ako jazyk biblických obradov (bibličtina, biblická čeština). Činnosť viacerých autorov uvedeného obdobia obidvoch línii (Pavel Doležal, Matej Bel, Ján Tomko Sásky, Karl Gottlieb von Windisch atď.) J. Doruľa analyzuje z aspektu ich vzťahu a hodnotenia jazyka používaného na slovenskom jazykovom území v predpisovnom období. Konštatuje, že

v tom čase bola slovenčina v etnickom zmysle základným atribútom slovenského národa, ale vonkajším atribútom nebol jazyk (jazyky), ktorý zisťujeme v starších písomnostiach (s. 47 a 62). – To už sme prešli (pomocou jednotiacej línie používania jazyka v starých slovenských písomnostiach) do tretej kapitoly (*Slovenčina v histórii, živote a slovesnej tvorbe*). V nej autor zdôrazňuje, že treba rozlišovať medzi postavením slovenčiny a funkciou napríklad češtiny a latinčiny ako jazykov komunikantov. Zisťuje, že „písaný jazyk môže i v predpisovnom období plniť v istých situáciách úlohu atribútu národnosti, reprezentanta slovenského etnika“ (s. 62), ale odmieta označovať češtinu za národný jazyk slovenského etnika (s. 162 – poznámka č. 49). Jazyk slovenského etnického celku J. Doruľa pokladá za diferencovaný spoločensky, regionálne, štylisticky i nárečovo (s. 70). Nie náhodou sa tu venuje popri analýze starých písomností aj ľudovej slovesnej tvorbe, ktorú predstavuje najmä rozprávka. V nej sa zaznačujú rozličné stránky života nášho etnického kolektívu a viaceré jeho dejinné osudy. Dobro to možno sledovať predovšetkým v slovnej zásobe tohto slovesného žánru. Čitateľa zaujmú najmä výklady z okruhu slovenských rozprávok s vysvetľujúcim poukazom na staršiu lexiku, ktorá odráža napríklad stav a lexikálno-sémantické vzťahy viacerých starobylých slov doložených aj v starých písomnostiach zo 16.–18. storočia. Také sú napríklad lexémy *sigot'/sihoť'*, *tatrina*, *dunaj*, *cúdenica*, *polom*, *čert'až*, ktorými sa označujú časti životného prostredia, alebo aj názvy mincí, ako sú *turák*, *grešľa*, *grešliak*, *babka* a pod. Na súdnicstvo a na dobovú právnu, ale aj administratívnu terminológiu ukazujú zasa výrazy *richtár*, *právo*, *polgár*, *poručiť'*, *stolica*, *stoličný*, *slúžny*, *pravda* a mnoho iných. O spoločenskom postavení hovoria slová *kňahňa*, *dráb*, *hajdúch* atď.

Sonda do staršej lexiky slovenčiny upozorňuje na šírku jazykovednej problematiky, o ktorú sa autor opiera. Azda trochu neorganické je začlenenie časti o vývine pomenúvania osôb a o procese vznikania rozličných typov priezvisk a toponymických názvov. – V jednotlivostiach (napr. frazeologizmy *piť na sekeru*, *dať na sekeru* alebo pri slove *zospiežiť'* – *spieža*) by vari bol potrebný hlbší ďalší výskum.

Naostatok by sme chceli ešte poukázať na bohatý rukopisný jazykový materiál, z ktorého autor vychádza pri hodnotení jazykovej situácie v minulosti slovenského jazyka, a na jazykovú stránku rozprávok, ktorých lexiku porovnáva so starším, ale i súčasným jazykovým materiálom. V práci podáva mnoho informácií, z ktorých sa dá čerpať aj pri riešení aktuálnych otázok z propriálnej oblasti (napr. zapisovanie vlastných mien – najmä otázka označovania ženských osôb prechyľovaním), z terminologickej oblasti (*prav-*

da - právo - súd, richtár - starosta, záloh - dat' do zálohu a pod.). Výsledky výskumu, ktoré publikácia prináša, sú vlastne zrkadlom súčasného stavu v našom jazykovednom výskume. V historicko-filologických uvahách autor využíva postupy, ktoré hodnotíme pozitívne. Publikáciu, ktorá je cenným prínosom pre poznanie dejín slovenského jazyka, slovného bohatstva predpisovného obdobia a v riešení otázok dejín slovenského jazyka v spätosti s dejinami slovenského národa, vítame a odporúčame do pozornosti našich čitateľov.

Rudolf Kuchar

SPYTOVALI STE SA

Pravopis a skloňovanie slova *agrément*. - Pracovník Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky pán Minarovič: „Pri svojej práci sa často stretáme so slovom *agrément*, ktorým sa označuje súhlas vlády s ustanovením diplomatického zástupcu cudzej krajiny vo svojom štáte. Zaujíma nás, či musíme toto slovo dôsledne zapisovať pôvodným francúzskym pravopisom, alebo ho môžeme písať v pravopisne poslovenčenej podobe, akého je vlastne rodu a či ho môžeme skloňovať, alebo musí zostať nesklonné, ako sa to uvádza v Slovníku cudzích slov.“

Základné normatívne príručky, ako sú Pravidlá slovenského pravopisu (1991) a Krátky slovník slovenského jazyka (1987) slovo *agrément* nezaznačujú. Ako sa už v otázke naznačuje, slovo *agrément* je francúzskeho pôvodu, vyslovuje sa /*agremán*/ a vo francúzštine má význam 1. radosť, potešenie, jemnosť, 2. pôvab, čaro, príťažlivosť, 3. súhlas, schválenie (porov. Francúzsko-slovenský slovník, Bratislava, SPN 1983). S tretím významom francúzskeho slova *agrément* súvisí aj špecializovaný význam, ktorý má toto slovo v diplomatickej oblasti. V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979) sa pri slove *agrément* uvádza, že ide o nesklonné podstatné meno stredného rodu. Zaradenie slova *agrément* medzi podstatné mená stredného rodu je trochu prekvapujúce, a to z dvoch príčin: 1. výslovnostná podoba *agremán* svojím zakončením na spoluhlásku *n* ho predurčuje na zaradenie k mužskému rodu a 2. slovo *agrément* je aj vo francúzštine,

teda v odovzdávajúcom jazyku, mužského rodu. Z toho teda vyplýva, že v slovenčine sa malo hodnotiť ako podstatné meno mužského rodu. Keďže aj v pravopisnej podobe, aj v zdomácnenej výslovnosti má spoluhláskové zakončenie, nič nebráni tomu, aby sme ho zaradili do slovenského skloňovacieho systému a skloňovali ho podľa vzoru *dub*.

Ostáva nám ešte odpovedať na otázku, či slovo *agrément* možno písať v poslovenčenej pravopisnej podobe. Na túto otázku môžeme odpovedať kladne a odporúčať pravopisnú podobu zhodnú s výslovnosťou tohto slova v slovenčine, teda *agremán*. V tejto súvislosti možno pripomenúť, že rovnakým procesom zdomáčňovania prešlo aj francúzske slovo *arrangement*, ktoré sa v slovenčine používa v podobe *aranžmán* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka aj Pravidlá slovenského pravopisu; v týchto príručkách sa kvalifikuje ako podstatné meno mužského rodu, ktoré sa skloňuje podľa vzoru *dub*, a zároveň aj ako nesklonné podstatné meno stredného rodu).

Na záver zhŕňame: Pôvodom francúzske slovo *agrément*, ktoré sa používa v diplomatickej oblasti vo význame „súhlas vlády s ustanovením diplomatického zástupcu cudzej krajiny vo svojom štáte“, možno v slovenčine písať v zdomácnenej pravopisnej podobe *agremán* a skloňovať ho ako podstatné meno mužského rodu podľa vzoru *dub*, teda: *bez agremánu, agremánu, agremán, o agremáne, s agremánom*. V tejto pravopisnej podobe a s takýmto rodovým zaradením by sa slovo *agremán* malo zachytiť aj vo výkladových slovníkoch a v ďalšom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu.

Matej Považaj

Výslovnosť skratky t. j. – T. S. zo Šurian: „Odjakživa si všímam výraz *to jest*, ktorý sa píše ako skratka – *t. j.* Upútalo ma v ňom slovko *jest*, a to preto, že inde som sa s ním nestretla. Dnes však často počúvam skratku *t. j.* vysloviť ináč – ako ‚to je‘, napr. *V práci používame modernú, to je počítačovú techniku*. Ako sa má vlastne skratka *t. j.* čítať?“

Namiesto odpovede by sme mohli pisateľku jednoducho odkázať na Krátky slovník slovenského jazyka, ktorý prináša pomerne široký výber bežne používaných skratiek. Medzi nimi uvádza aj skratku *t. j.* aj s jej vyslovovanou, zvukovou podobou – *to jest*; iná výslovnosť sa nepripúšťa. Stojí však za pozornosť pristiaviť sa pri výraze *to jest* trocha dlhšie, lebo sa v ňom zachováva vzácny tvar slovesa *byť*.

Sloveso *byť* – ako vieme z gramatiky i z vlastného úzu – je sloveso takpovediac mnohých tvárí – má jednak svoje plné významy, jednak plní

funkciu spony v gramatických tvaroch. Pestré, premenlivé má aj tvary: *byť, som, si, je, budem, bol* atď. Podobná tvarová rôznorodosť je aj v iných jazykoch, pretože sloveso *byť* má v ľudskej reči veľmi dôležité miesto a veľmi dlhú históriu. V slovenčine okrem petrifikovaného, teda natrvalo ustáleného tvaru *jest*, zachovaného práve vo vysvetľovacej spojke *to jest*, jestvuje v 3. osobe ešte aj forma *jesto*. Tento archaizmus má význam 3. osoby jednotného i množného čísla a používa sa vo viacerých slovenských oblastiach ako bežný a originálny výrazový prostriedok, napr. *Jesto čerstvý chlieb? – Vezmite si z jahôd, jesto ich dost!* – *Jesto tu plno múch*. Tvar *jesto* je spisovný a môžu si ním obohatiť i skrášliť reč aj tí, ktorí ho z vlastného nárečia nepoznajú. Napokon tvary *jest, jesto* majú spätnú oporu aj v slovese *jestvovať*, ktoré napr. nepozná čeština. – Nemenej pozoruhodné a štylisticky svieže sú aj záporové podoby *niet* a *nieto*, pri ktorých je vždy predmet v genitíve: *Kam sa len pozrieš, nikde nieto spravodlivosti. Už tu pre teba niet miesta*. Alebo známe príslovie *Kde ničoho niet/nieto, ani čert nevezme*.

Odpoveď na nadhodenú otázku je taká, že podľa doterajšej kodifikácie sa skratka vysvetľovacej spojky *t. j.* vyslovuje ako *to jest*, čím sa v nej zachováva starobylý tvar *jest*. Príčiny, prečo sa výslovnosť ustálenej skratky dnes narúša, môžu byť dve. Môže ísť o vedomé obchádzanie starobylého tvaru, teda o akési zosúčasňovanie jazykového prostriedku, alebo (a to je oveľa pravdepodobnejšie) o napodobňovanie češtiny, kde aj podľa Slovníka spisovnej češtiny pro školu a veřejnost (1978) sa skratka *t. j.* vyslovuje dvojako: *to jest* alebo *to je*. Keďže slovenčinu starobylý tvar *jest* v spojkovom výraze *to jest*, tak ako aj tvary *jesto, niet* a *nieto* obohacujú, netreba ich obchádzať.

Mária Pisárčiková

Odhrčkovač. – M. K. z Bratislavy nám napísala: „V obchodoch som si všimla nový výrobok predávaný pod dvoma rozličnými názvami: raz ako *odžmolkovač*, inokedy ako *odhrčkovač*. Zaujímalo by ma, ktorý z nich je správny.“

Pod názvami *odžmolkovač* a *odhrčkovač* sa predáva prístrojček napájaný batériami, ktorý vracia obnoseným pleteným výrobkom dobrý vzhľad. Funguje na podobnom princípe ako holiaci strojček a obnovuje dlhším nosením poškodené pleteniny – zbavuje ich nitiek, uzlíkov či iných podobných nedostatkov. Pri uvažovaní o vhodnosti jedného alebo druhého názvu treba vychádzať z toho, že slovo *žmolok* spisovná slovenčina nepozná, hoci v nárečiach južného a stredného Slovenska nie je tento výraz neznámy. Tu

sa slovami *žmolek* a *žgolok* niekedy označuje kukuričný šúfok po olúpaní zrna, ktorý sa spisovne nazýva *oklasok*. Slovo *žmolek* však je v češtine, odkiaľ sa po hláskovej úprave dostalo do slovenčiny. V češtine sa ním pomenúva guľôčka, hrčka, hručka. Názov *odžmolkovač* je teda vlastne český.

Ak chceme priliehavo pomenovať zhuk nitiiek, uzlíkov či guľôčok na pletenine, môžeme siahnuť za slovom *hrčka*. Od názvu veci je už len krôčik k pomenovaniu prístroja, ktorým sa obnovuje vzhľad pleteniny, k odhrčkovaču. Pomenovanie *odhrčkovač* sa vhodne začleňuje do širšej skupiny názvov nástrojov a prostriedkov utvorených rovnakým slovotvorným postupom, teda pomocou predpony *od-* a prípony *-č*, resp. *-ovač*. Zaraďuje sa k tým odvodeninám s predponou *od-*, ktoré majú dvojakú motiváciu: motiváciu podstatným menom (vtedy ide o názov utvorený pomocou prípony *-ovač*) i slovesom (vtedy možno hovoriť o názve utvorenom príponou *-č*). Do tej istej skupiny pomenovaní ako *odhrčkovač* patria aj výrazy *odparovač* – zariadenie na odparovanie, *odvzdušňovač* – zariadenie na zbavovanie vzduchu, *odhlučňovač* – zariadenie, ktoré odhlučňuje, *odfarbovač* – prostriedok na odfarbovanie, *odstopkovač* – prístroj alebo nástroj na odstraňovanie stopiek, *odšťavovač* – prístroj na získavanie šťavy z ovocia alebo zeleniny atď.

Nový výrobok, ktorý slúži na odstraňovanie nitiiek, uzlíkov, hrčiek a iných nedostatkov z pletenín, je teda *odhrčkovač*.

Katarína Hegerová

NAPÍSAĽI STE NÁM

Výslovnosť slova mŕtvy a slov so spoluhláskou f

V televíznom programe 18. mája 1993 vysielali detektívku s názvom *Oslava*. V nej viac ráz a od viacerých dabujúcich hercov sme mohli počuť vyslovovať *mŕtvá* namiesto spisovnej výslovnosti *mŕtva*.

Pretože nejde o jednotlivosť, ale o sústavné zanedbávanie spisovnej výslovnosti, treba sa pri výslovnosti spoluhlásky *f* v spisovnej slovenčine pristať.

V Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 207) sú heslá: *mŕtvy*, *mŕtvota*, *mŕtvola*, *mŕtvina*; krátke *r* je v slovesách *umrieť* – *umriem*, *zomrieť* – *zomriem*, *mrieť* – *mriem*, ale už v slovese *umŕtviť* – *umŕtvovať* píšeme a vyslovujeme dlhé *f*.

K bohatstvu a kráse slovenskej reči patrí kvantita; v slovenčine popri krátkej spoluhláske *r* máme aj dlhú spoluhlásku *ř*, napr. v slovách *vřba*, *křč*, *křdel*, *křmiř*, *vřzgař*, *přidřzař* atď.

Pochopiteľne, že v spisovnej výslovnosti zachovávame dlhé *ř* a nadovšetko ju treba zachovávať vo vzorovej a vzornej výslovnosti, aká má byť aj v divadle, rozhlase a televízii v podaní profesionálnych hercov. O tom netreba pochybovať. Nevieť pochopiť, ako možno takúto osobitosť nášho hláskoslovia negovať.

Súčasne pripomínam, že aj v reči kňazov, kde sa takisto žiada vzorná výslovnosť, počúvame nesprávnu výslovnosť: *mřtvý*, *zmrřvýchvstanie* ... Všetko ukazuje, že sa tu uplatňuje nespisovný úzus a ako keby správna výslovnosť *mŕtvy*, *mŕtva*, *zmŕtvýchvstanie* s dlhým *r* nebola dosť dobrá pri obradoch, v kázňach ap. Predsa nejde a nemôže ísť o cirkevný štýl. Pripustenie takejto výslovnosti by bolo spochybnením zásad spisovnej výslovnosti. Nárečovú výslovnosť nemožno uplatňovať ani v cirkevnej reči v našich kostoloch.

Vlado Uhlár

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 27, 1993, č. 7-8. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radík. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Sk 96,-, jednotlivé čísla Sk 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP - Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7050.

Z vývinu slovenskej lexiky

Zborník *Z vývinu slovenskej lexiky* predstavuje súbor štúdií o vývine slovenskej slovnej zásoby z predpisovného obdobia, ktorý materiálovo a metodologicky bude podkladom syntézy o vývine slovenskej historickej lexiky. Súbor obsahuje príspevky z okruhu lexikálno-sémantickej štruktúry čiastkových systémov, vývinu a formovania slovenskej terminológie jednotlivých odborov, ako aj z vývinu slovenskej frazeológie a ojkonymie. Ide často o *nový pohľad* na jazykový materiál, ktorý je už čiastočne spracovaný v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (1991, 1992).

Publikáciu vydala Veda, vyd. SAV. Objednať si ju možno v predajni Veda, vyd. SAV, na Dunajskej 5 v Bratislave.

Distributed by SAP - SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993

Cena Sk 16,-